

**Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Кафедра історії України**

С. В. Стельникович

Методичні рекомендації
до семінарських занять з освітньої компоненти

«Історико-релігійні студії»

Для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 032 Історія та археологія

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Житомирського державного університету ім. І. Франка,
протокол № 2 від 27 січня 2023 р.*

Рецензенти:

Венгерська В. О., доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України
Житомирського державного університету ім. І. Франка;
Дегтярьов С. І., доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії
Сумського державного університету;
Махорін Г. Л., кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри суспільних наук
Поліського національного університету.

Стельникович С. В.

С 79 Методичні рекомендації до семінарських занять з освітньої компоненти «Історико-релігійні студії» для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 032 Історія та археологія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2023. 60 с.

Методичні рекомендації до семінарських занять містять перелік основних проблем освітньої компоненти «Історико-релігійні студії», плани семінарських занять з літературою, інтернет-ресурсами до тем, принципи організації самостійної роботи, питання до екзамену, критерії оцінювання навчальних досягнень магістрантів, список основної й додаткової літератури та інтернет-ресурсів.

Для магістрантів історичного факультету денної форми навчання.

УДК 27:29:257.2(477)(072)

© С. В. Стельникович, 2023
© Житомирський державний університет
ім. І. Франка, 2023

ЗМІСТ

Пояснювальна записка.....	4
Розподіл навчального часу за темами та видами роботи.....	5
Тематика лекцій.....	7
Семінарські заняття.....	14
Принципи організації самостійної роботи.....	35
Питання до екзамену.....	38
Критерії оцінювання навчальних досягнень магістрантів.....	41
Основна література.....	43
Додаткова література.....	49
Інтернет-ресурси.....	55
Додаток (Патріарший і Синодальний Томос надання автокефального церковного устрою Православній Церкві в Україні).....	56

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Підготовка магістрів за спеціальністю 032 Історія та археологія є одним із важливих напрямків освітньо-наукової діяльності на історичному факультеті Житомирського державного університету ім. І. Франка. Окрім іншого, в магістратурі передбачено вивчення ряду освітніх компонент, ціллю яких є розвиток загальних і фахових компетентностей для підготовки висококваліфікованих спеціалістів. Одним із фахових навчальних курсів на історичному факультеті, таким чином, є «Історико-релігійні студії».

У попередні роки різні аспекти історії церковно-релігійного життя розглядалися магістрантами відповідної спеціальності при вивченні освітніх компонент «Історія релігії та церкви в Україні» (URL: <http://eprints.zu.edu.ua/31667/1/Stelnykovych.pdf>) та «Наукові дослідження в [сфері] релігії та церкви». В контексті реалізації мети, завдань, утілення результатів навчання чинної освітньо-професійної програми «Історія та археологія» комплекс знань про розвиток релігійного й церковного життя в Україні вивчається у межах освітньої компоненти «Історико-релігійні студії».

Освітня компонента «Історико-релігійні студії», доповнюючи інші фахові предмети, у свою чергу, має сприяти формуванню цілісної картини історичного минулого України, усвідомленню важливої ролі церковно-релігійних процесів у суспільному житті країни, як у минулому, так і в умовах сьогодення.

Відповідно до навчальних планів Житомирського державного університету ім. І. Франка, освітня компонента «Історико-релігійні студії» є важливим елементом підготовки магістрантів історичного факультету. Ця дисципліна викладається тут у відповідній кількості годин на I курсі спеціальності 032 Історія та археологія.

Представлені методичні рекомендації до семінарських занять з освітньої компоненти «Історико-релігійні студії» побудовані за проблемно-тематичним підходом й ґрунтуються на основі принципів об'єктивності, історизму, науковості, системності та всебічності. Це сприятиме засвоєнню магістрантами відповідних теоретичних знань та формуванню практичних умінь. Їх рівень має відображатися у роботі на семінарських (аудиторних) заняттях, при підготовці рефератів як одного із видів навчально-дослідницьких робіт, питань, що виносяться на самостійне опрацювання, та при підсумковому контролі (модульних контрольних роботах, екзамені).

РОЗПОДІЛ НАВЧАЛЬНОГО ЧАСУ ЗА ТЕМАМИ ТА ВИДАМИ РОБОТИ

№ з/п	Теми	Кількість годин (денна форма навчання)		
		Лекції	Семінар-ські заняття	Самостійна робота
Модуль № 1. Релігійне життя на українських землях від давніх часів до початку XX ст. Тематичні наукові дослідження				
1.	Дохристиянські вірування на території України	2	2	7
2.	Християнський період Київській Русі	2	2	7
3.	Православна церква в умовах іноземної влади на українських землях (друга половина XIII – кінець XVI ст.)	2	2	7
4.	Посилення наступу католицизму на українські землі. Берестейська унія 1596 р.	2	2	7
5.	Греко-католицька та православна церкви в Україні у XVII ст.	2	2	7
6.	Християнські церкви на українських землях у XVIII – на початку XX ст.	2	2	7
Кількість годин за модулем № 1		12	12	42

Модуль № 2. Релігійно-церковні процеси в Україні у XX – першій чверті XXI ст. Релігії національних меншин. Тематичні наукові дослідження				
7.	Релігійно-церковні процеси в період Української революції 1917–1921 рр.	2	2	7
8.	Релігійно-церковне життя в Україні в умовах тоталітаризму (1920-ті – 1980-ті роки)	2	2	7
9.	Православ'я в період незалежності України	4	4	18
10.	Католицизм та протестантизм в період незалежності України	2	2	7
11	Етноконфесійні та нові релігійні організації в Україні	4	4	17
Кількість годин за модулем № 2		14	14	54
Усього годин		26	26	98

ТЕМАТИКА ЛЕКЦІЙ

Модуль № 1.

Релігійне життя на українських землях від давніх часів до початку XX ст. Тематичні наукові дослідження

Тема № 1.

Дохристиянські вірування на території України

Історіографія історії дохристиянських вірувань на території України. Історія релігієзнавчої думки в Україні. Богословське релігієзнавство. Релігієзнавча думка Київської Русі. «Повість минулих літ». «Галицько-Волинський літопис». Давня українська література. Полемічна література. Науковий доробок викладачів Києво-Могилянської академії. Світське релігієзнавство. Релігієзнавча думка у XIX – на початку XX ст. Релігієзнавча думка в часи радянського тоталітаризму. Релігієзнавча думка в період незалежності України.

Первісні форми релігійних вірувань. Тотемізм. Анімізм. Фетишизм. Магія.

Релігійні вірування в період давньої історії України. Трипільська культура. Кіммерійці. Скіфи. Сармати.

Язичництво давніх слов'ян. Поняття «язичництво». Природні культи. Культ води. Культ лісів і дерев. Культ злих сил. Культ предків. Річний цикл язичницьких свят.

Тема № 2.

Християнський період Київській Русі

Історіографія історії християнського періоду Київської Русі.

Поширення християнства на території Київської Русі (до 988 р.). літописні легенди про поширення християнства. Вплив грецьких міст-колоній Північного Причорномор'я. Князі Аскольд і Дір. Князь Ігор. Княгиня Ольга. Запровадження християнства в Київській Русі як державної релігії. Релігійна реформа Володимира та її причини. Запровадження християнства візантійського зразка як державної релігії. Наслідки прийняття християнства.

Християнська церква наприкінці X – у 30-х роках XII ст. Перші митрополити. Поширення християнства за Ярослава Мудрого. Культове будів-

ництво. Митрополит Іларіон. Розкол християнства у 1054 р. Святі періоду Київської Русі.

Дворів'я після прийняття християнства. Причини дворів'я. Боротьба із залишками язичництва. Неоязичництво.

Тема № 3.

Православна церква в умовах іноземної влади на українських землях (друга половина XIII – кінець XVI ст.)

Історіографія історії православної церкви в умовах іноземної влади на українських землях (друга половина XIII – кінець XVI ст.).

Православна церква в період монгольської навали. Наслідки монгольської навали для православної церкви. Ставлення монголів до православ'я. Привілеї церкви. Митрополит Петро Акеревич. Переміщення митрополичої кафедри до м. Володимир-над-Клязьмою.

Галицька митрополія. Боротьба за духовну спадщину Київської Русі. Утворення Галицької митрополії. Ліквідація Галицької митрополії.

Православна церква в литовсько-польський період. Становище православ'я в литовсько-польський період. Литовська митрополія. Кревська унія 1385 р. Городельська унія 1413 р. Люблінська унія 1569 р.

Внутрішнє становище православної церкви у литовсько-польський період. Негативні тенденції в православній церкві. Початок наступу католицизму. Захоплення турками Константинополя (1453 р.) та його вплив на становище православної церкви на українських землях. Родина Острозьких на захисті православ'я. Острозька академія.

Тема № 4.

Посилення наступу католицизму на українські землі. Берестейська унія 1596 р.

Історіографія історії посилення наступу католицизму на українські землі та Берестейської унії 1596 р.

Передумови Берестейської унії. Складність церковно-релігійної ситуації на українських землях у XVI ст. Наступ католицизму. Реформація. Контрреформація. Реформація на українських землях у XVI ст. Кальвінізм. Лютеранство. Соцініанство. Діяльність єзуїтів.

Братський рух у контексті захисту православ'я. Створення православних братств. Львівське братство. Київське братство. Ставропігія. Діяль-

ність братств. Києво-Могилянська колегія. Унійні братства.

Укладання Берестейської унії та її значення. Підписання Берестейської унії. Прихильники та противники церковної унії. Значення Берестейської унії 1596 р.

Тема № 5.

Греко-католицька та православна церкви в Україні у XVII ст.

Історіографія історії греко-католицької та православної церков в Україні у XVII ст.

Унійна церква у першій половині XVII ст. Митрополити Михайло Рогоза та Іпатій Потій. Реформування унійної церкви митрополитом Йосифом Велямином-Рутським. Унійна церква на українських землях у другій половині XVII ст.

Відродження православної церкви у першій половині XVII ст. Юридичне становище православної церкви після Берестейської унії. Єпископи Гедеон Балабан та Михайло Копистенський. «Сеймова боротьба». Архімандрит Києво-Печерського монастиря Єлисей Плетенецький. Українське козацтво на захисті православ'я. Відновлення православної митрополії у 1620 р. Митрополит Петро Могила. Релігійні реформи Петра Могили. Церковно-релігійний чинник у Національно-визвольній війні під керівництвом Б. Хмельницького. Релігійний чинник серед різних груп Національно-визвольної війни. Богдан Хмельницький та релігійне питання.

Приєднання Київської митрополії до Московського патріархату. Переяславська рада та Березневі статті 1654 р. Митрополит Сильвестр Косів. Наступ Москви на Київську митрополію. Митрополит Гедеон Четвертинський. Передача Константинопольським патріархом Київської митрополії до складу Московського патріархату (1686 р.) та питання про канонічність цієї акції.

Тема № 6.

Християнські церкви на українських землях у XVIII – на початку XX ст.

Історіографія історії християнських церков на українських землях у XVIII – на початку XX ст.

Ліквідація національних особливостей православної церкви в Україні в умовах наступу російського царизму у XVIII ст. Обмеження кількості єпархій Київської митрополії. Анафемування І. Мазепи та його прихиль-

ників. Впровадження Духовного регламенту. Уніфікація церковно-релігійного життя. Секуляризація церковних земель. Ліквідація та відновлення Київської митрополії.

Православна церква на Правобережній Україні у XVIII ст. Тиск католицизму та уніацтва. Офіційна позиція польської влади у ставленні до православ'я. Скит Манявський та Почаївська лавра як осередки православ'я у Галичині та на Волині. Занепад діяльності православних братств. Мотиви втручання Російською імперією у церковно-релігійне життя населення Правобережної України. Поділи Польщі та доля православ'я на Правобережжі.

Греко-католицизм та православ'я на українських землях в Австрійській (Австро-Угорській) імперії. Становище греко-католицької ієрархії в імперії Габсбургів. Греко-католицька церква та український національний рух у Галичині. Становище Буковинської православної церкви в імперії Габсбургів.

Православна церква на українських землях у XIX – на початку XX ст. Централізація, уніфікація, бюрократизація церковної системи. Ліквідація національних особливостей релігійно-церковного життя в Україні. Відділення значної частини православного духовенства через його залежність від самодержавства від парафій. Національне відродження в українському церковному житті на початку XX ст.

Модуль № 2.

Релігійно-церковні процеси в Україні у XX – першій чверті XXI ст.

Релігії національних меншин. Тематичні наукові дослідження

Тема № 7.

Релігійно-церковні процеси

в період Української революції 1917–1921 рр.

Історіографія історії релігійно-церковних процесів в період Української революції 1917–1921 рр.

Релігійно-церковне становище в Україні за доби Центральної Ради. Активізація національного релігійного життя. Ідея української незалежної церкви (автокефалії). Ставлення представників Центральної Ради до релігійно-церковного життя. Релігійно-церковні процеси на території західноукраїнських земель.

Релігійно-церковне життя в Українській державі Павла Скоропадського. Правовий статус церкви у Українській державі. Створення та діяль-

ність Міністерства сповідань. Розвиток ідеї автокефалії православної церкви.

Релігійна політика Директорії УНР. Іван Огієнко на чолі Міністерства сповідань. «Закон про верховне управління Української Православної Автокефальної Синодальної Церкви». Створення Української Автокефальної Православної Церкви. Митрополит Василь Липківський як очільник УАПЦ.

Тема № 8.

Релігійно-церковне життя в Україні в умовах тоталітаризму (1920-ті – 1980-ті роки)

Історіографія історії релігійно-церковного життя в Україні в умовах тоталітаризму (1920-ті – 1980-ті роки).

Антицерковна політика радянського тоталітаризму у міжвоєнний період. Початок атеїстичної кампанії. Вилучення церковного майна. Терор проти духівництва. Поширення обновленського руху. Ліквідація УАПЦ. Релігійно-церковна політика радянської влади в Західній Україні у 1939–1941 рр.

Релігійно-церковне життя в період нацистської окупації. Відновлення релігійно-церковного життя. Автономна Православна Церква. УАПЦ. УГКЦ. Часткове повернення культових споруд. Брак професійного духовенства. Вплив на релігійно-церковне життя українського самостійницького руху. Офіційна окупаційна релігійно-церковна політика. Питання колабораціонізму духовенства в період нацистської окупації.

Післявоєнний розвиток православ'я в Україні (друга половина 1940-х – 1980-ті роки). Зміна офіційної радянської політики щодо релігійно-церковного життя у другій половині 1940-х років. Наступ на церкву в хрущовський період. Посилення атеїстичної пропаганди. Закриття церков. Православ'я в умовах «перебудови». Українська греко-католицька церква у другій половині 1940-х – 1980-х роках. Процес ліквідації УГКЦ. Митрополит Йосиф Сліпий. Львівський собор 8–10 березня 1946 р. Напівпідпільна діяльність УГКЦ. Відновлення УГКЦ наприкінці 1980-х років.

Тема № 9.

Православ'я в період незалежності України

Історіографія історії православ'я в період незалежності України.

Тенденції церковно-релігійного життя в період незалежності України.

Відродження релігійної мережі України. Формування правової бази у сфері свободи совісті та діяльності релігійних організацій. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». Державно-конфесійні відносини. Міжконфесійні об'єднання. Міжконфесійні стосунки. Сучасна релігійна карта України.

Українська Православна Церква Московського Патріархату. Створення УПЦ МП (27 жовтня 1990 р.). Предстоятелі УПЦ МП. Діяльність УПЦ МП в контексті сучасних суспільно-політичних подій.

УАПЦ в період незалежності України. Відновлення діяльності УАПЦ. Розкол УАПЦ у 1996 р. Предстоятелі УАПЦ. Саморозпуск УАПЦ на Об'єднавчому Соборі у Києві 15 грудня 2018 р.

Українська Православна Церква Київського Патріархату. Створення УПЦ КП (червень 1992 р.). Предстоятелі УПЦ КП. Похорон Патріарха Київського і всієї Руси-України Володимира 18 липня 1995 р. Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет. Саморозпуск УАПЦ на Об'єднавчому Соборі у Києві 15 грудня 2018 р.

Православна Церква України. Ідеї автокефалії українського православ'я в роки незалежності України. Звернення Верховної Ради України до Вселенського Патріарха Варфоломія від 16 червня 2016 р. Звернення Президента України П. Порошенка до Вселенського Патріарха Варфоломія у квітні 2018 р. Засідання Синоду Вселенського Патріархату 9–11 жовтня 2018 р. Об'єднавчий Собор у Києві 15 грудня 2018 р. та створення Православної Церкви України. Митрополит Київський і всієї України Епіфаній. Підписання Вселенським Патріархом Варфоломієм Томосу про автокефалію Православної Церкви України.

Тема № 10.

Католицизм та протестантизм в період незалежності України

Історіографія історії католицизму та протестантизму в період незалежності України.

Українська греко-католицька церква. Відродження УГКЦ. Предстоятелі УГКЦ. Перенесення Патріаршого престолу УГКЦ до Києва (21 серпня 2005 р.).

Римсько-католицька церква в Україні. Відродження РКЦ в Україні. Конференція римо-католицьких єпископів України. Голови Конференції римо-католицьких єпископів України.

Сучасний протестантизм в Україні. Відродження протестантизму в Україні. Релігійні організації баптистів. Релігійні організації євангельських

християн. Релігійні організації християн віри євангельської. Релігійні організації адвентистів. Релігійні організації лютеран. Релігійні організації реформатів. Релігійні організації харизматичного типу. Інші релігійні організації протестантського походження (релігійні організації Свідків Єгови).

Тема № 11.

Етноконфесійні та нові релігійні організації в Україні

Історіографія історії етноконфесійних та нових релігійних організацій в Україні.

Іслам на українських землях. Поширення ісламу на території України. Іслам в період незалежності України. Іслам в контексті міжконфесійних та державно-конфесійних відносин в Україні.

Іудаїзм на українських землях. Поширення іудаїзму на території України. Хасидизм. Іудаїзм в період незалежності України. Іудаїзм в контексті міжконфесійних та державно-конфесійних відносин в Україні.

Караїзм на українських землях. Поширення караїзму на території України. Караїзм в період незалежності України. Караїзм в контексті міжконфесійних та державно-конфесійних відносин в Україні.

Вірменська апостольська церква в Україні. Поширення громад Вірменської апостольської церкви на території України. Вірменська апостольська церква в період незалежності України. Вірменська апостольська церква в контексті міжконфесійних та державно-конфесійних відносин в Україні.

Нові релігійні організації. Причини поширення нових релігійних організацій в Україні. Групи нових релігійних організацій. Нові релігійні організації в контексті міжконфесійних та державно-конфесійних відносин в Україні.

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

Модуль № 1.

Релігійне життя на українських землях від давніх часів до початку XX ст. Тематичні наукові дослідження

Семінарське заняття № 1.

Дохристиянські вірування на території України

Мета: ознайомити магістрантів із особливостями дохристиянських вірувань на території України; розвивати історичне мислення; сприяти формуванню наукового підходу до осмислення досягнень історичної науки.

План

1. Історіографія історії дохристиянських вірувань на території України.
2. Історія релігієзнавчої думки в Україні.
3. Первісні форми релігійних вірувань.
4. Релігійні вірування в період давньої історії України.
5. Язичництво давніх слов'ян.

Реферат:

1. Вплив дохристиянських язичницьких вірувань на культуру українського народу.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Слов'янський язичницький пантеон.

Рекомендована література:

Основна:

1. Абашина Н. С., Козак Д. Н., Синиця Є. В., Терпиловський Р. В. Давні слов'яни. Археологія та історія: навчальний посібник. Київ: Стародавній Світ, 2012. 366 с.
2. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя: тотемна система в Австралії / Пер. з фр. Г. Філіпчук, З. Борисюк. Київ: Юніверс, 2002. 424 с.
3. Історія релігії в Україні: навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ: Знання, КОО, 1999. 735 с.
4. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 1. Дохристиянські вірування. Прийняття християнства / За ред. Б. Лобовика. Київ, 1996. 383 с.

5. Киричук О. С. Дослідження історії християнської Церкви в Х–XVII ст. на сторінках Наукового щорічника «Історія релігій в Україні» (2010 – 2020). *Науковий щорічник «Історія релігій в Україні»*. Львів, 2021. Вип. 31. С. 42–58.

6. Колодний А. М. Основи релігієзнавства. Курс лекцій. Київ: Коло, 2006. 168 с.

7. Колодний А. М. Феномен релігії: природа, структура, функціональність, тенденції. Київ: Світ знань, 1999. 52 с.

8. Колодний А. Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників. Київ: Інтерсервіс, 2017. 739 с.

9. Релігієзнавство: предмет, структура, методологія / За ред. А. Колодного, Б. Лобовика. Київ, 1996. 240 с.

10. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. Київ: Либідь, 1991. 640 с.

Додаткова:

1. Баран В. Д. Давні слов'яни. Київ: Альтернативи, 1998. 336 с. (Україна крізь віки; т. 3).

2. Войтович В. М. Українська міфологія. Київ: Либідь, 2002. 664 с.

3. Дулуман Є. К. Релігія як соціально-історичний феномен. Київ: Наукова думка, 1974. 264 с.

4. Калашніков В. Г. Словник термінів релігієзнавства. Житомир, 2007. 300 с.

5. Кислашко О. П., Кислашко Я. О. Православні свята та народні звичаї. Київ: Грамота, 2003. 152 с.

6. Морозовський Р. Ю. Тотеми давніх українців. *Буття українців: матеріали науково-практичної конференції-презентації*. Київ: Сталь, 2005. С. 115–117.

7. Релігієзнавчий словник / Ред. А. Колодний, Б. Лобовик. Київ: Четверта хвиля, 1996. 392 с.

8. Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості / Упоряд. А. Колодний, О. Саган. 3-тє вид. Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. 448 с.

9. Ятченко В. Ф. Український шаманізм. Київ: Міленіум, 2011. 216 с.

Інтернет-ресурси:

1. Інститут релігійної свободи. URL: <https://irs.in.ua>

2. Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. URL: <https://www.filosof.com.ua>

3. Релігійно-інформаційна служба України. URL: <https://risu.org.ua>

Семінарське заняття № 2. **Християнський період Київській Русі**

Мета: ознайомити магістрантів із особливостями розвитку християнства в період Київської Русі; розвивати історичне мислення; сприяти формуванню наукового підходу до осмислення досягнень історичної науки.

План

1. Історіографія історії християнського періоду Київської Русі.
2. Поширення християнства на території Київської Русі (до 988 р.).
3. Запровадження християнства в Київській Русі як державної релігії.
4. Християнська церква наприкінці X – у 30-х роках XII ст.
5. Двовір'я після прийняття християнства.

Реферат:

1. Історія Свято-Василівського собору в м. Овруч.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Митрополит Іларіон та його «Слово про Закон і Благодать».

Рекомендована література:

Основна:

1. Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі. Київ: Наукова думка, 1988. 259 с.
2. Голобуцький П. В. Запровадження християнства на Русі – правда і вигадки. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ: Політвидав України, 1987. 95 с.
3. Гордієнко Д., Клос В., Мицик Ю., Преловська І. Історія Української Православної Церкви. Харків: Фоліо, 2019. 244 с.
4. Історія православної церкви в Україні: збірка наукових праць. Київ: Четверта хвиля, 1997. 292 с.
5. Історія релігії в Україні: навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ: Знання, КОО, 1999. 735 с.
6. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 1. Дохристиянські вірування. Прийняття християнства / За ред. Б. Лобовика. Київ, 1996. 383 с.
7. Колодний А. Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників. Київ: Інтерсервіс, 2017. 739 с.
8. Котляр М. Ф. Введення християнства в Київській Русі та його наслідки. Київ, 1985. 48 с.
9. Митрополит Іларіон. Українська Церква. Нариси з історії Українсь-

кої Православної Церкви. 2-ге вид. Вінніпег, 1982. 367 с.

10. Мулик-Луцик Ю. Нарис історії Української Православної Церкви. Ч. 1. Вінніпег, 1979. 181 с.

11. Ричка В. М. Церква Київської Русі (соціальний та етнокультурний аспект). Київ, 1997. 207 с.

12. Стратонова Н. Двовір'я як феномен релігійної ідентичності Київської Русі. Наукові записки. Серія «Культурологія». 2011. Вип. 7. С. 294–302.

Додаткова:

1. Высоцкий С. А. Средневековые надписи Софии Киевской (По материалам граффити XI–XVII вв.). Киев: Наукова думка, 1976. 455 с.

2. Головащенко С. І. Історія християнства: курс лекцій: навчальний посібник. Київ: Либідь, 1999. 352 с.

3. Голуб А. П. Світоглядні парадигми Київської Русі: феномен двовір'я: дис. ... канд. філософ. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії». Київ, 1994. 130 с.

4. Горбаченко Т. Г. Вплив християнства на становлення писемної культури Русі-України: релігієзнавчо-філософський аспект. Київ: Академія, 2001. 272 с.

5. Заснування Софійського собору в Києві: проблеми нових датувань. Матеріали Круглого столу. Київ, 2010. 120 с.

6. Кислашко О. П., Кислашко Я. О. Православні свята та народні звичаї. Київ: Грамота, 2003. 152 с.

7. Косик В. Про шляхи розвитку церкви в Україні й Росії (XI–XVI ст.). *Український історичний журнал*. 1993. № 3. С. 76–85.

8. Котовська О. Феномен двовір'я в українській філософській традиції. *Вісник національного університету «Львівська політехніка». Філософські науки*. Львів, 2006. № 550. С. 101–107.

9. Назарко І. Святий Володимир Великий, володар і христитель Руси. Оттава, 1951. 294 с.

10. Полонська-Василенко Н. Київ часів Володимира та Ярослава. Прага: Видавництво Юрія Тищенка, 1944. 65 с.

11. Толочко О. П., Толочко П. П. Київська Русь. Київ: Альтернативи, 1998. 352 с. (Україна крізь віки; т. 4).

Інтернет-ресурси:

1. Інститут релігійної свободи. URL: <https://irs.in.ua>

2. Національний заповідник «Софія Київська». URL: <https://st-ophia.org.ua/uk/golovna/>

3. Релігійно-інформаційна служба України. URL: <https://risu.org.ua>

Семінарське заняття № 3.
Православна церква
в умовах іноземної влади на українських землях
(друга половина XIII – кінець XVI ст.)

Мета: ознайомити магістрантів із особливостями становища православної церкви на українських землях у другій половині XIII – наприкінці XVI ст.; розвивати історичне мислення; сприяти формуванню наукового підходу до осмислення досягнень історичної науки.

План

1. Історіографія історії православної церкви в умовах іноземної влади на українських землях (друга половина XIII – кінець XVI ст.).
2. Православна церква в період монгольської навали.
3. Галицька митрополія.
4. Православна церква в литовсько-польський період.
5. Внутрішнє становище православної церкви у литовсько-польський період.

Реферат:

1. Історія Свято-Михайлівського кафедрального собору у м. Житомир.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Софійський собор у Києві як пам'ятка культової архітектури.

Рекомендована література:

Основна:

1. Гордієнко Д., Клос В., Мицик Ю., Преловська І. Історія Української Православної Церкви. Харків: Фоліо, 2019. 244 с.
2. Дорошенко Д. Короткий нарис історії Християнської Церкви. Вінніпег, 1949. 102 с.
3. Історія православної церкви в Україні: збірка наукових праць. Київ: Четверта хвиля, 1997. 292 с.
4. Історія релігії в Україні: навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ: Знання, КОО, 1999. 735 с.
5. Митрополит Іларіон. Українська Церква. Нариси з історії Української Православної Церкви. 2-ге вид. Вінніпег, 1982. 367 с.
6. Мулик-Луцик Ю. Нарис історії Української Православної Церкви. Ч. 1. Вінніпег, 1979. 181 с.

7. Сковчилян І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус. Львів: Вид-во УКУ, 2010. 832 с.

8. Шеретюк Р., Стоколос Н. Трансформації релігійно-церковного життя в Галицько-Волинській Русі другої половини XIII – першої половини XV ст.: геополітичний контекст. Рівне: Волинські обереги, 2009. 272 с.

Додаткова:

1. Головащенко С. І. Історія християнства: курс лекцій: навчальний посібник. Київ: Либідь, 1999. 352 с.

2. Історія України в особах. Литовсько-польська доба. Київ: Україна, 1997. 272 с.

3. Козюба В. К. Церква Богородиці Десятинна в Києві (короткий історичний нарис). *Український історичний журнал*. 2014. № 3. С. 116–127.

4. Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь. Київ: Альтернативи, 1998. 336 с. (Україна крізь віки; т. 5).

5. Русина О. В. Україна під татарами і Литвою. Київ: Альтернативи, 1998. 320 с. (Україна крізь віки; т. 6).

Інтернет-ресурси:

1. Інститут релігійної свободи. URL: <https://irs.in.ua>

2. Національний музей історії України. URL: <https://nmiu.org/>

3. Релігійно-інформаційна служба України. URL: <https://risu.org.ua>

Семінарське заняття № 4.

Посилення наступу католицизму на українські землі.

Берестейська унія 1596 р.

Мета: ознайомити магістрантів із особливостями посилення наступу католицизму на українські землі та прийняття Берестейської церковної унії; розвивати історичне мислення; сприяти формуванню наукового підходу до осмислення досягнень історичної науки.

План

1. Історіографія історії посилення наступу католицизму на українські землі та Берестейської унії 1596 р.

2. Передумови Берестейської унії.

3. Реформація на українських землях у XVI ст.

4. Братський рух у контексті захисту православ'я.

5. Укладання Берестейської унії та її значення.

Реферат:

1. Полемічна література як особливе культурне явище.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Князі Острозькі та їхня роль у підтримці православної церкви.

Рекомендована література:

Основна:

1. Гордієнко Д., Клос В., Мицик Ю., Преловська І. Історія Української Православної Церкви. Харків: Фоліо, 2019. 244 с.
2. Берестейська унія. 350. Регенсбург, 1946. 12 с.
3. Дорошенко Д. Короткий нарис історії Християнської Церкви. Вінніпег, 1949. 102 с.
4. Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII. Київ: Наукова думка, 1966. 248 с.
5. Історія православної церкви в Україні: збірка наукових праць. Київ: Четверта хвиля, 1997. 292 с.
6. Історія релігії в Україні: навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ: Знання, КОО, 1999. 735 с.
7. Крижанівський О. П., Плохій С. М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: навчальний посібник. Кн. 3: кінець XVI – середина XIX століття. Київ: Либідь, 1994. 336 с.
8. Митрополит Іларіон. Українська Церква. Нариси з історії Української Православної Церкви. 2-ге вид. Вінніпег, 1982. 367 с.
9. Мулик-Луцик Ю. Нарис історії Української Православної Церкви. Ч. 1. Вінніпег, 1979. 181 с.
10. Тимошенко Л. В. Берестейська унія 1596 р. Навчальний посібник. Дрогобич: Коло, 2004. 197 с.
11. Ульяновський В. І. Історія церкви та релігійної думки в Україні: навчальний посібник. Кн. 1: середина XV – кінець XVI століття. Київ: Либідь, 1994. 256 с.

Додаткова:

1. Вишенський І. Вибрані твори. Київ: Дніпро, 1972. 129 с.
2. Головащенко С. І. Історія християнства: курс лекцій: навчальний посібник. Київ: Либідь, 1999. 352 с.
3. Історія України в особах. Литовсько-польська доба. Київ: Україна, 1997. 272 с.
4. Крип'якевич І. Історичні проходи по Львові. Львів: Каменяр, 1991. 167 с.
5. Основні документи Берестейської унії: наукові зошити. Львів: Свічадо, 1996. 89 с.
6. Сас П. Петро Конашевич-Сагайдачний: Чесний лицар. Київ: Парла-

ментське видавництво, 2020. 560 с.

7. Уляновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків. Київ: Видавничий дім «Простір», 2012. 1370 с.

8. Шевченко В. В. Православно-католицька полеміка та проблеми уніїності в житті Руси-України доберестейського періоду. Київ: Преса України, 2002. 416 с.

9. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. Київ: Критика, 2002. 416 с.

Інтернет-ресурси:

1. Інститут релігійної свободи. URL: <https://irs.in.ua>
2. Львівське крайове ставропігійне братство святого апостола Андрія Первозваного. URL: <https://stavtopigia.lviv.ua>
3. Релігійно-інформаційна служба України. URL: <https://risu.org.ua>
4. Українська Греко-Католицька Церква. URL: <https://ugcc.ua/>

Семінарське заняття № 5.

Греко-католицька та православна церкви в Україні у XVII ст.

Мета: ознайомити магістрантів із особливостями становища греко-католицької та православної церков в Україні у XVII ст.; розвивати історичне мислення; сприяти формуванню наукового підходу до осмислення досягнень історичної науки.

План

1. Історіографія історії греко-католицької та православної церков в Україні у XVII ст.
2. Унійна церква у першій половині XVII ст.
3. Відродження православної церкви у першій половині XVII ст. Петро Могила.
4. Церковно-релігійний чинник у Національно-визвольній війні під керівництвом Б. Хмельницького.
5. Приєднання Київської митрополії до Московського патріархату.

Реферат:

1. Культурно-просвітницька діяльність Петра Могили.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Релігія та церква в житті українського козацтва.

Рекомендована література:

Основна:

1. Гордієнко Д., Клос В., Мицик Ю., Преловська І. Історія Української Православної Церкви. Харків: Фоліо, 2019. 244 с.
2. Дорошенко Д. Короткий нарис історії Християнської Церкви. Вінніпег, 1949. 102 с.
3. Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. Париж, 1969. 283 с.
4. Історія православної церкви в Україні: збірка наукових праць. Київ: Четверта хвиля, 1997. 292 с.
5. Крижанівський О. П., Плохій С. М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: навчальний посібник. Кн. 3: кінець XVI – середина XIX століття. Київ: Либідь, 1994. 336 с.
6. Митрополит Іларіон. Українська Церква. Нариси з історії Української Православної Церкви. 2-ге вид. Вінніпег, 1982. 367 с.
7. Мулик-Луцик Ю. Нарис історії Української Православної Церкви. Ч. 2. Вінніпег, 1979. 185 с.
8. Нічик В. М. Петро Могила в духовній історії України. Київ: Український центр духовної культури, 1997. 328 с.
9. Шевченко О. М. Про підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату наприкінці XVII ст. *Український історичний журнал*. 1994. № 1. С. 54–61.
10. Юрисдикційний статус Київської православної митрополії у 1686 році: богослів'я, канонічне право та культурно-історичний контекст. Збірник доповідей наукової конференції. Київ, 2019. 127 с.

Додаткова:

1. Головащенко С. І. Історія християнства: курс лекцій: навчальний посібник. Київ: Либідь, 1999. 352 с.
2. Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI – перша половина XVII ст.). Київ: ПП Сергійчук М. І., 2008. 882 с.
3. Митрополит Іларіон. Приєднання церкви української до московської в 1686 році. 5-те вид., доп. Вінніпег, 1948. 70 с.
4. Плохій С. М. Наливайкова віра. Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. Київ: Критика, 2006. 495 с.
5. Сас П. Петро Конашевич-Сагайдачний: Чесний лицар. Київ: Парламентське видавництво, 2020. 560 с.
6. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція (1648–1676 рр.). Київ: Альтернативи, 1999. 352 с. (Україна крізь віки; т. 7)
7. Феномен Петра Могили: біографія, діяльність, позиція / Відп. ред.

В. Климов. Київ: Дніпро, 1996. 267 с.

8. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. Київ: Критика, 2002. 416 с.

Інтернет-ресурси:

1. Інститут релігійної свободи. URL: <https://irs.in.ua>
2. Православна Церква України. URL: <https://www.pomisna.info/uk/>
3. Релігійно-інформаційна служба України. URL: <https://risu.org.ua>
4. Українська Православна Церква [Московський патріархат]. URL: <http://orthodox.org.ua>

Семінарське заняття № 6.

**Християнські церкви на українських землях
у XVIII – на початку XX ст.**

Мета: ознайомити магістрантів із особливостями становища християнських церков на українських землях у XVIII – на початку XX ст.; розвивати історичне мислення; сприяти формуванню наукового підходу до осмислення досягнень історичної науки.

План

1. Історіографія історії християнських церков на українських землях у XVIII – на початку XX ст.
2. Ліквідація національних особливостей православної церкви в Україні в умовах наступу російського царизму у XVIII ст.
3. Православна церква на Правобережній Україні у XVIII ст.
4. Греко-католицизм та православ'я на українських землях в Австрійській (Австро-Угорській) імперії.
5. Православна церква на українських землях у XIX – на початку XX ст.

Реферат:

1. Історія Свято-Преображенського кафедрального собору в м. Житомир.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Києво-Печерська лавра як один із найбільших православних монастирських комплексів.

Рекомендована література:

Основна:

1. Гордієнко Д., Клос В., Мицик Ю., Преловська І. Історія Української Православної Церкви. Харків: Фоліо, 2019. 244 с.
2. Дорошенко Д. Короткий нарис історії Християнської Церкви. Вінніпег, 1949. 102 с.
3. Історія православної церкви в Україні: збірка наукових праць. Київ: Четверта хвиля, 1997. 292 с.
4. Історія релігії в Україні: навчальний посібник / За ред. А. М. Колонного, П. Л. Яроцького. Київ: Знання, КОО, 1999. 735 с.
5. Крижанівський О. П., Плохій С. М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: навчальний посібник. Кн. 3: кінець XVI – середина XIX століття. Київ: Либідь, 1994. 336 с.
6. Лебединцев Ф. Архімандрит Мельхіседек Значко-Яворський. Черкаси: Вид. Ю. Чабаненко, 2012. 58 с.
7. Митрополит Іларіон. Українська Церква. Нариси з історії Української Православної Церкви. 2-ге вид. Вінніпег, 1982. 367 с.
8. Скочилиас І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус. Львів: Видавництво УКУ, 2010. 832 с.

Додаткова:

1. Головащенко С. І. Історія християнства: курс лекцій: навчальний посібник. Київ: Либідь, 1999. 352 с.
2. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. Нью-Йорк, 1960. 408 с.
3. Пашук А. Філософський світогляд Івана Франка. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 432 с.
4. Сарбей В. Г. Національне відродження України. Київ: Альтернативи, 1999. 336 с. (Україна крізь віки; т. 9).

Інтернет-ресурси:

1. Інститут релігійної свободи. URL: <https://irs.in.ua>
2. Православна Церква України. URL: <https://www.pomisna.info/uk/>
3. Релігійно-інформаційна служба України. URL: <https://risu.org.ua>
4. Українська Греко-Католицька Церква. URL: <https://ugcc.ua/>
5. Українська Православна Церква [Московський патріархат]. URL: <http://orthodox.org.ua>

Модуль 2.
Релігійно-церковні процеси в Україні у XX – першій чверті XXI ст.
Релігії національних меншин. Тематичні наукові дослідження

Семінарське заняття № 7.
Релігійно-церковні процеси
в період Української революції 1917–1921 рр.

Мета: ознайомити магістрантів із особливостями релігійно-церковних процесів в період Української революції 1917–1921 рр.; розвивати історичне мислення; сприяти формуванню наукового підходу до осмислення досягнень історичної науки.

План

1. Історіографія історії релігійно-церковних процесів в період Української революції 1917–1921 рр.
2. Релігійно-церковне становище в Україні за доби Центральної Ради.
3. Релігійно-церковне життя в Українській державі Павла Скоропадського.
4. Релігійна політика Директорії УНР. Створення УАПЦ.

Реферат:

1. Історія Католицького кафедрального собору святої Софії в м. Житомир.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Василь Липківський як митрополит УАПЦ.

Рекомендована література:

Основна:

1. Андрусишин Б. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Директорії УНР). Київ: Либідь, 1997. 176 с.
2. Воронин О. Історичний шлях УАПЦ. Кенсінгтон: Воскресіння, 1992. 136 с.
3. Гордієнко Д., Клос В., Мицик Ю., Преловська І. Історія Української Православної Церкви. Харків: Фоліо, 2019. 244 с.
4. Історія православної церкви в Україні: збірка наукових праць. Київ: Четверта хвиля, 1997. 292 с.
5. Історія релігії в Україні: навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ: Знання, КОО, 1999. 735 с.
6. Липківський В. Відродження Церкви в Україні 1917–1930. Торонто: Добра книжка, 1959. 335 с.

7. Марчук В. Церковно-релігійне життя в Західноукраїнській Народній Республіці (1918–1919 рр.). *Історіографічні дослідження в Україні*. 2003. Вип. 13. С. 215–220.

8. Теодорович І. Благодатність єпархії У.А.П.Ц. (Української Автокефальної Православної Церкви). Регенсбург, 1947. 143 с.

Додаткова:

1. Киридон А. М. Релігійно-церковне життя в період Гетьманату: проблемне поле взаємодії. *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 7. С. 252–259.

2. Рубльов О. С., Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. Київ: Альтернативи, 1999. 320 с. (Україна крізь віки; т. 10).

3. Семергей Н. В. Релігійно-церковний вимір українського національно-культурного відродження 1917–1921 років: концептуалізація наративу сучасної історіографії. *Грані*. 2018. Т. 21, № 7. С. 63–69.

Інтернет-ресурси:

1. Інститут релігійної свободи. URL: <https://irs.in.ua>
2. Православна Церква України. URL: <https://www.pomisna.info/uk/>
3. Релігійно-інформаційна служба України. URL: <https://risu.org.ua>
4. Українська Греко-Католицька Церква. URL: <https://ugcc.ua/>

Семінарське заняття № 8.

Релігійно-церковне життя в Україні в умовах тоталітаризму (1920-ті – 1980-ті роки)

Мета: ознайомити магістрантів із особливостями церковно-релігійного життя в Україні в умовах тоталітаризму, у 1920-ті – 1980-ті роки; розвивати історичне мислення; сприяти формуванню наукового підходу до осмислення досягнень історичної науки.

План

1. Історіографія історії релігійно-церковного життя в Україні в умовах тоталітаризму (1920-ті – 1980-ті роки).

2. Антицерковна політика радянського тоталітаризму у міжвоєнний період.

3. Релігійно-церковне життя в період нацистської окупації.

4. Післявоєнний розвиток православ'я в Україні (друга половина 1940-х – 1980-ті роки).

5. Українська греко-католицька церква у другій половині 1940-х – 1980-х роках.

Реферат:

1. Історія монастиря Кармелітів Босих у м. Бердичів.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Андрей Шептицький та Йосиф Сліпий як предстоятелі УГКЦ.

Рекомендована література:

Основна:

1. Беркгоф К. Чи було релігійне відродження в Україні під час нацистської окупації? *Український історичний журнал*. 2005. Вип. 3. С. 16–36.

2. Бондарчук П. М. Релігійні течії в радянській Україні (середина 1940-х – середина 1980-х років). Історико-релігієзнавче дослідження. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. 268 с.

3. Бондарчук П. М., Даниленко В. М., Крупина В. О., Кубальський О. Н. Релігійна політика в Україні у 1960-х – 1980-х роках і сучасна практика міжконфесійних відносин. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 210 с.

4. Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. Київ: Світогляд, 2005. 741 с.

5. Гордієнко Д., Клос В., Мицик Ю., Преловська І. Історія Української Православної Церкви. Харків: Фоліо, 2019. 244 с.

6. Історія православної церкви в Україні: збірка наукових праць. Київ: Четверта хвиля, 1997. 292 с.

7. Історія релігії в Україні: навчальний посібник / За ред. А. М. Колонного, П. Л. Яроцького. Київ: Знання, КОО, 1999. 735 с.

8. Киридон А. Державно-церковні відносини в радянській Україні 1920–1930-х років: соціальний вимір. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2004. Вип. 12. С. 234–256.

9. Панченко П. П. Релігійні конфесії в Україні (40-і – початок 90-х рр.). Київ: Інститут історії України АН України, 1993. 49 с.

10. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст.: історичні нариси. Кн. 2 / Редкол. В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець та ін. Київ: Наукова думка, 2011. 943 с.

Додаткова:

1. Баран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.). Київ: Альтернативи, 1999. 304 с. (Україна крізь віки; т. 13).

2. Бондарчук П. М. Релігійність населення України у 40–80-х роках ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 381 с.

3. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950) / Переклад з англ. Н. Кочан. Львів: Видавництво УКУ, 2005. 268 с.

4. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2003. № 2 (Спеціальний випуск: влада і костел в радянській Україні, 1919–1937 рр.: Римо-католицька церква під репресивним тиском тоталітаризму). 507 с.

5. Стельникович С. В. Житомирсько-Вінницький регіон в умовах нацистської окупації (1941–1944 рр.). Житомир, 2015. 592 с.

Інтернет-ресурси:

1. Інститут релігійної свободи. URL: <https://irs.in.ua>
2. Православна Церква України. URL: <https://www.pomisna.info/uk/>
3. Релігійно-інформаційна служба України. URL: <https://risu.org.ua>
4. Українська Греко-Католицька Церква. URL: <https://ugcc.ua/>
5. Українська Православна Церква [Московський патріархат]. URL: <http://orthodox.org.ua>

Семінарське заняття № 9–10.

Православ'я в період незалежності України

Мета: ознайомити магістрантів із особливостями розвитку православ'я в період незалежності України; розвивати історичне мислення; сприяти формуванню наукового підходу до осмислення досягнень історичної науки.

План

1. Історіографія історії православ'я в період незалежності України.
2. Тенденції церковно-релігійного життя в період незалежності України.
3. Українська Православна Церква Московського Патріархату.
4. УАПЦ в період незалежності України.
5. Українська Православна Церква Київського Патріархату.
6. Православна Церква України.

Реферати:

1. Екуменічний рух в Україні: реалії та перспективи.
2. Релігійний фактор у війнах і збройних конфліктах в Україні.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації».
2. Патріарх Філарет як український релігійно-церковний діяч (або інший український релігійно-церковний діяч – за вибором магістранта).

Рекомендована література:

Основна:

1. Бондарчук П. М., Даниленко В. М., Крупина В. О., Кубальський О. Н. Релігійна політика в Україні у 1960-х – 1980-х роках і сучасна практика міжконфесійних відносин. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 210 с.
2. Гордієнко Д., Клос В., Мицик Ю., Преловська І. Історія Української Православної Церкви. Харків: Фоліо, 2019. 244 с.
3. Державно-конфесійні відносини в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку / За ред. В. Д. Бондаренка, І. М. Мищака. Київ: Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. 518 с.
4. Історія релігії в Україні: навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ: Знання, КОО, 1999. 735 с.
5. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 10. Релігія і Церква років незалежності України / За ред. А. Колодного. Дрогобич, 2003. 616 с.
6. Колодний А. Україна в її релігійних виявах. Львів: СПОЛОМ, 2005. 336 с.
7. Мякінченко І. О. Державно-конфесійні відносини в період незалежності України. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2018. Вип. 51. С. 81–86.
8. Панченко П. П. Релігійні конфесії в Україні (40-і – початок 90-х рр.). Київ: Інститут історії України АН України, 1993. 49 с.
9. Україна. Закони. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». Київ: Парламентське видавництво, 1998. 23 с.
10. Plokhyy Serhii, Sysyn Frank E. Religion and Nation in Modern Ukraine. Canadian Institute of Ukrainian Studies, 2003. 232 p.

Додаткова:

1. Арістова А. В. Релігійні конфлікти в сучасному світі: природа, вияви, шляхи врегулювання. Київ: НТУ, 2007. 336 с.
2. Войналович В., Єленський В., Кирюшко М., Кочан Н., Рубльова Н. Релігійний чинник у процесах націє- та державотворення: досвід сучасної України. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 272 с.
3. Голик Р. Й. Віра як зброй: війна та релігія в культурній пам'яті XX –

початку ХХІ ст. *Науковий щорічник «Історія релігій в Україні»*. Львів, 2022. Вип. 32. С. 51–63.

4. Екуменізм і проблеми міжконфесійних відносин в Україні / За заг. ред. А. Колодного, П. Яроцького, О. Сагана. Київ: Гносис, 2001. 278 с.

5. Здіярук С. І. Суспільно-релігійні відносини: виклики ХХІ століття. Київ: Знання України, 2005. 552 с.

6. Мякінченко І. Міжконфесійні об'єднання в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. Вінниця, 2019. Вип. 28. С. 40–45.

7. Україна релігійна. Колективна монографія. Кн. 1: Стан релігійного життя України. Київ, 2008. 436 с.

8. Україна релігійна. Колективна монографія. Кн. 2: Прогнози релігійних процесів України. Київ, 2008. 341 с.

9. Шуба О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України: політологічний аналіз. Київ: Криниця, 1999. 323 с.

10. Krawchuk Andrii, Bremer Thomson. Churches in the Ukrainian Crisis. Springer International Publishing AG, 2016. 225 p.

Інтернет-ресурси:

1. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. URL: <http://www.vrciro.org.ua/ua/>

2. Духовний фронт України. URL: <https://df.news/>

3. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>

4. Інститут релігійної свободи. URL: <https://irs.in.ua>

5. Православна Церква України. URL: <https://www.pomisna.info/uk/>

6. Релігійно-інформаційна служба України. URL: <https://risu.org.ua>

7. Українська Православна Церква [Московський патріархат]. URL: <http://orthodox.org.ua>

Семінарське заняття № 11. **Католицизм та протестантизм** **в період незалежності України**

Мета: ознайомити магістрантів із особливостями розвитку католицизму і протестантизму в період незалежності України; розвивати історичне мислення; сприяти формуванню наукового підходу до осмислення досягнень історичної науки.

План

1. Історіографія історії католицизму та протестантизму в період незалежності України.
2. Українська греко-католицька церква.
3. Римсько-католицька церква в Україні.
4. Сучасний протестантизм в Україні.

Реферат:

1. Міжконфесійні відносини в Україні.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій як провідне міжконфесійне об'єднання України.

Рекомендована література:

Основна:

1. Ворон О. П., Ворон О. П. Становлення та функціонування Римокатолицької церкви в незалежній Україні (1991–2016 роки). Київ: Центр учбової літератури, 2018. 200 с.
2. Історія релігії в Україні: навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ: Знання, КОО, 1999. 735 с.
3. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 6. Пізній протестантизм в Україні / За ред. А. Колодного. Київ, Дрогобич, 2008. 632 с.
4. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 10. Релігія і Церква років незалежності України / За ред. А. Колодного. Дрогобич, 2003. 616 с.
5. Колодний А. Україна в її релігійних виявах. Львів: СПОЛОМ, 2005. 336 с.
6. Любашенко В. І. Історія протестантизму в Україні. Курс лекцій. 2-ге вид. Київ: Поліс, 1995. 350 с.
7. Панченко П. П. Релігійні конфесії в Україні (40-і – початок 90-х рр.). Київ: Інститут історії України АН України, 1993. 49 с.
8. Plokhyy Serhii, Sysyn Frank E. Religion and Nation in Modern Ukraine. Canadian Institute of Ukrainian Studies, 2003. 232 p.
9. Wawrzonek Michal. Religion and Politics in Ukraine. The Orthodox and Greek Catholic Churches as Elements of Ukraine's Political System. Cambridge Scholars Publishing, 2014. 235 p.

Додаткова:

1. Арістова А. В. Релігійні конфлікти в сучасному світі: природа, вияви, шляхи врегулювання. Київ: НТУ, 2007. 336 с.

2. Калашніков В. Г. Словник термінів релігієзнавства. Житомир, 2007. 300 с.
3. Карпов П. Поширення протестантизму в Україні: основні етапи становлення. *Релігія та Соціум*. 2017. № 2. С. 141–147.
4. Україна релігійна. Колективна монографія. Кн. 1: Стан релігійного життя України. Київ, 2008. 436 с.
5. Україна релігійна. Колективна монографія. Кн. 2: Прогнози релігійних процесів України. Київ, 2008. 341 с.
6. Шуба О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України: політологічний аналіз. Київ: Криниця, 1999. 323 с.

Інтернет-ресурси:

1. Апостольська Нунціатура в Україні. URL: <https://nunciaturekyiv.org>
2. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. URL: <http://www.vrciro.org.ua/ua/>
3. Духовний фронт України. URL: <https://df.news/>
4. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>
5. Інститут релігійної свободи. URL: <https://irs.in.ua>
6. Релігійно-інформаційна служба України. URL: <https://risu.org.ua>
7. Свідки Єгови. URL: <https://www.jw.org/uk/>
8. Українська Греко-Католицька Церква. URL: <https://ugcc.ua/>

Семінарське заняття № 12–13.

Етноконфесійні та нові релігійні організації в Україні

Мета: ознайомити магістрантів із особливостями розвитку етноконфесійних та нових релігійних організацій в Україні; розвивати історичне мислення; сприяти формуванню наукового підходу до осмислення досягнень історичної науки.

План

1. Історіографія історії етноконфесійних та нових релігійних організацій в Україні.
2. Іслам на українських землях.
3. Іудаїзм на українських землях.
4. Караїзм на українських землях.
5. Вірменська апостольська церква в Україні.
6. Нові релігійні організації.

Реферати:

1. Сучасний релігійний фанатизм та Україна.
2. Релігійне життя української діаспори.

Питання на самостійне опрацювання:

1. Іван Огієнко як релігійно-церковний діяч.
2. Особливості релігійного життя на Житомирщині.

Рекомендована література:

Основна:

1. Абдуллаєва М. А. Духовно-релігійне життя греків Криму наприкінці XVIII – на початку XX ст. Київ: Інститут історії України НАН України, 2001. 132 с.
2. Гринько В. В. Велике Біле Братство як неорелігійний феномен. Київ, 1998. 87 с.
3. Дудар Н. П., Филипович Л. О. Новітні релігійні течії: український контекст (огляд, документи, переклади). Київ: Наукова думка, 2000. 132 с.
4. Історія релігії в Україні: навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ: Знання, КОО, 1999. 735 с.
5. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 7. Релігійні меншини України / За ред. А. Колодного. Київ, 2011. 600 с.
6. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 8. Нові релігії України / За ред. А. Колодного. Київ, 2010. 828 с.
7. Колодний А. М. Іслам в контексті політичних реалій Криму. *Українське релігієзнавство*. 2006. № 37. С. 136–162.
8. Колодний А. Україна в її релігійних виявах. Львів: СПОЛОМ, 2005. 336 с.
9. Нариси з історії та культури євреїв України / Упоряд. та ред. Л. Фінберг, В. Любченко. 3-тє вид. Київ: Дух і літера, 2009. 437 с.
10. Панченко П. П. Релігійні конфесії в Україні (40-і – початок 90-х рр.). Київ, 1993. 49 с.
11. Тимошик М. С. Іван Огієнко: «Як ти українець...». Київ: Парламентське видавництво, 2019. 528 с. (Серія «Політичні портрети»).
12. Якубович М. Іслам в Україні: історія і сучасність. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 264.
13. Plokhyy Serhii, Sysyn Frank E. Religion and Nation in Modern Ukraine. Canadian Institute of Ukrainian Studies, 2003. 232 p.

Додаткова:

1. Арістова А. В. Релігійні конфлікти в сучасному світі: природа, вия-

ви, шляхи врегулювання. Київ: НТУ, 2007. 336 с.

2. Брильов Д. В. Ісламський фактор в державно-конфесійній політиці України: внутрішньо- та зовнішньополітичний аспекти. *Державно-конфесійні відносини в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку*. Київ: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. С. 22–39.

3. Гаюк І. Ілюстрована енциклопедія вірменської культури в Україні. Т. 1. Львів: Афіша, 2012. 980 с.

4. Калашніков В. Г. Словник термінів релігієзнавства. Житомир, 2007. 300 с.

5. Кондратьєва І. В. Вірменська Апостольська Церква у конфесіональному полі Руської Православної Церкви. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. 2010. Вип. 100. С. 15–19.

6. Кримські татари: історія і сучасність. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 13–14 травня 1994 р.). Київ, 1995. 234 с.

7. Латигіна Н. А. Іслам: шлях крізь століття. Київ: Київський національний торговельно-економічний університет, 2016. 360 с.

8. Орлова М. Л., Редіна С. С., Ярьоменко С. Г. Ресурси етнічного туризму України, пов'язані з вірменським народом. *Культура народів Причорномор'я*. 2014. № 267. С. 98–104.

9. Україна релігійна. Колективна монографія. Кн. 1: Стан релігійного життя України. Київ, 2008. 436 с.

10. Україна релігійна. Колективна монографія. Кн. 2: Прогнози релігійних процесів України. Київ, 2008. 341 с.

11. Шуба О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України: політологічний аналіз. Київ: Криниця, 1999. 323 с.

Інтернет-ресурси:

1. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. URL: <http://www.vrciro.org.ua/ua/>

2. Духовне управління мусульман України «УММА». URL: <https://umma.in.ua/ua>

3. Духовний фронт України. URL: <https://df.news/>

4. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>

5. Інститут релігійної свободи. URL: <https://irs.in.ua>

6. Релігійно-інформаційна служба України. URL: <https://risu.org.ua>

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Важливе завдання ЗВО – підготовка фахівця, який не лише здобуває знання з відповідними вміннями у межах навчальної програми, а й володіє методологією самостійної роботи. Тим більше, що в сучасних умовах реформування системи вищої освіти акцент робиться саме на аспекті самостійної студентської діяльності. Самостійна робота, таким чином, сприяє формуванню умінь та внутрішньої мотивації, які допомагають органічно адаптуватися практично у будь-якому фаховому середовищі.

Повноцінне засвоєння магістрантами знань та формування умінь при вивченні дисципліни «Історико-релігійні студії» також передбачає проведення самостійної роботи. Вона проявляється у підготовці до семінарських (аудиторних) занять, написанні рефератів як одного із видів навчально-дослідницьких робіт, підготовці питань, що виносяться на самостійне опрацювання, та до підсумкового контролю (модульних контрольних робіт, екзамену) з навчальної дисципліни.

Підготовка до семінарських (аудиторних) занять передбачає виконання наступних елементів самостійної роботи:

- ознайомлення з темою семінарського заняття;
- опрацювання лекційного матеріалу;
- ознайомлення з рекомендованою літературою (основною та додатковою), інтернет-ресурсами;
- опрацювання частини, доступної для магістранта, основної та додаткової літератури, інтернет-ресурсів;
- при необхідності – оформлення виписок, тез, плану, конспекту, схем, таблиць тощо;
- формулювання висновків та самооаналіз рівня засвоєння навчального матеріалу.

Написання реферату. Підготовка реферативних робіт є найпростішим видом навчально-дослідницької діяльності магістранта. Існує два основних види реферату – репродуктивний та творчий. Кожен із них передбачає певний рівень навчально-дослідницької діяльності: або ж короткий письмовий виклад реферованого матеріалу, базований на описовому методі дослідження, або ж самостійну навчально-дослідницьку діяльність, основану як на описовому, так і на аналітичному методах дослідження. І у першому, і в другому випадках реферат повинен бути самостійною (індивідуальною) навчально-дослідницькою роботою.

Орієнтовна тематика рефератів запропонована до кожного семінарського заняття. Вона відображає відповідні проблеми, що розглядаються у

рамках того або іншого семінарського заняття. Під час семінарських занять оприлюднені реферати заслуховуються та обговорюються магістрантами за участі викладача. (Особливості композиційного та технічного оформлення реферату відповідають вимогам, які магістранти розглядали при вивченні відповідних освітніх компонент.)

Підготовка питань, які виносяться на самостійне опрацювання, включає:

- ознайомлення з переліком питань для самостійного опрацювання, які запропоновані до кожного семінару;
- визначення та залучення рекомендованої літератури (основної, додаткової), інтернет-ресурсів для підготовки того або іншого питання;
- при необхідності – оформлення виписок, тез, плану, конспекту, схем, таблиць тощо.

Запропоновані питання для самостійного опрацювання розглядаються як додаткові у рамках кожного семінарського заняття, включені до підсумкового контролю (модульних контрольних робіт, екзамену).

Підготовка до підсумкового контролю (модульних контрольних робіт, екзамену) з навчальної дисципліни передбачає:

- ознайомлення з переліком питань підсумкового контролю (модульних контрольних робіт, екзамену);
- залучення відповідних матеріалів поточної підготовки (конспект лекцій, виписки, тези, плани, схеми, таблиці з підготовки до семінарських занять та питань, що виносилися на самостійне опрацювання тощо);
- виявлення рівня підготовки з переліку питань;
- визначення та залучення рекомендованої літератури (основної, додаткової), інтернет-ресурсів по питаннях, які цього потребують;
- визначення рівня засвоєння та повтор матеріалу.

Питання, які виносяться на самостійне опрацювання:

Семінарське заняття № 1. Дохристиянські вірування на території України.

Слов'янський язичницький пантеон.

Семінарське заняття № 2. Християнський період Київській Русі.

Митрополит Іларіон та його «Слово про Закон і Благодать».

Семінарське заняття № 3. Православна церква в умовах іноземної влади на українських землях (друга половина XIII – кінець XVI ст.).

Софійський собор у Києві як пам'ятка культової архітектури.

Семінарське заняття № 4. Посилення наступу католицизму на українські землі. Берестейська унія 1596 р.

Князі Острозькі та їхня роль у підтримці православної церкви.

Семінарське заняття № 5. Греко-католицька та православна церкви в Україні у XVII ст.

Релігія та церква в житті українського козацтва.

Семінарське заняття № 6. Християнські церкви на українських землях у XVIII – на початку XX ст.

Києво-Печерська лавра як один із найбільших православних монастирських комплексів.

Семінарське заняття № 7. Релігійно-церковні процеси в період Української революції 1917–1921 рр.

Василь Липківський як митрополит УАПЦ.

Семінарське заняття № 8. Релігійно-церковне життя в Україні в умовах тоталітаризму (1920-ті – 1980-ті роки).

Андрей Шептицький та Йосиф Сліпий як предстоятелі УГКЦ.

Семінарське заняття № 9–10. Православ'я в період незалежності України.

Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації».

Патріарх Філарет як український релігійно-церковний діяч (або інший український релігійно-церковний діяч – за вибором магістранта).

Семінарське заняття № 11. Католицизм та протестантизм в період незалежності України.

Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій як провідне міжконфесійне об'єднання України.

Семінарське заняття № 12–13. Етноконфесійні та нові релігійні організації в Україні.

Іван Огієнко як релігійно-церковний діяч.

Особливості релігійного життя на Житомирщині.

ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ

1. Історіографія історії дохристиянських вірувань на території України.
2. Історія релігійно-етнічної думки в Україні.
3. Первісні форми релігійних вірувань.
4. Релігійні вірування в період давньої історії України.
5. Язичництво давніх слов'ян.
6. Слов'янський язичницький пантеон.
7. Історіографія історії християнського періоду Київської Русі.
8. Поширення християнства на території Київської Русі (до 988 р.).
9. Запровадження християнства в Київській Русі як державної релігії.
10. Християнська церква наприкінці X – у 30-х роках XII ст.
11. Дворів'я після прийняття християнства.
12. Митрополит Іларіон та його «Слово про Закон і Благодать».
13. Історіографія історії православної церкви в умовах іноземної влади на українських землях (друга половина XIII – кінець XVI ст.).
14. Православна церква в період монгольської навали.
15. Галицька митрополія.
16. Православна церква в литовсько-польський період.
17. Внутрішнє становище православної церкви у литовсько-польський період.
18. Софійський собор у Києві як пам'ятка культової архітектури.
19. Історіографія історії посилення наступу католицизму на українські землі та Берестейської унії 1596 р.
20. Передумови Берестейської унії.
21. Реформація на українських землях у XVI ст.
22. Братський рух у контексті захисту православ'я.
23. Укладання Берестейської унії та її значення.
24. Князі Острозькі та їхня роль у підтримці православної церкви.
25. Історіографія історії греко-католицької та православної церков в Україні у XVII ст.
26. Унійна церква у першій половині XVII ст.
27. Відродження православної церкви у першій половині XVII ст. Петро Могила.
28. Церковно-релігійний чинник у Національно-визвольній війні під керівництвом Б. Хмельницького.
29. Приєднання Київської митрополії до Московського патріархату.
30. Релігія та церква в житті українського козацтва.
31. Історіографія історії християнських церков на українських землях у

XVIII – на початку XX ст.

32.Ліквідація національних особливостей православної церкви в Україні в умовах наступу російського царизму у XVIII ст.

33.Православна церква на Правобережній Україні у XVIII ст.

34.Греко-католицизм та православ'я на українських землях в Австрійській (Австро-Угорській) імперії.

35.Православна церква на українських землях у XIX – на початку XX ст.

36.Києво-Печерська лавра як один із найбільших православних монастирських комплексів.

37.Історіографія історії релігійно-церковних процесів в період Української революції 1917–1921 рр.

38.Релігійно-церковне становище в Україні за доби Центральної Ради.

39.Релігійно-церковне життя в Українській державі Павла Скоропадського.

40.Релігійна політика Директорії УНР. Створення УАПЦ.

41.Василь Липківський як митрополит УАПЦ.

42.Історіографія історії релігійно-церковного життя в Україні в умовах тоталітаризму (1920-ті – 1980-ті роки).

43.Антицерковна політика радянського тоталітаризму у міжвоєнний період.

44.Релігійно-церковне життя в період нацистської окупації.

45.Післявоєнний розвиток православ'я в Україні (друга половина 1940-х – 1980-ті роки).

46.Українська греко-католицька церква у другій половині 1940-х – 1980-х роках.

47.Андрей Шептицький як предстоятель УГКЦ.

48.Йосиф Сліпий як предстоятель УГКЦ.

49.Історіографія історії православ'я в період незалежності України.

50.Тенденції церковно-релігійного життя в період незалежності України.

51.Українська Православна Церква Московського Патріархату.

52.УАПЦ в період незалежності України.

53.Українська Православна Церква Київського Патріархату.

54.Православна Церква України.

55.Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації».

56.Патріарх Філарет як український релігійно-церковний діяч (або інший український релігійно-церковний діяч – за вибором магістранта).

57.Історіографія історії католицизму та протестантизму в період неза-

лежності України.

58. Українська греко-католицька церква.

59. Римсько-католицька церква в Україні.

60. Сучасний протестантизм в Україні.

61. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій як провідне між-конфесійне об'єднання України.

62. Історіографія історії етноконфесійних та нових релігійних організацій в Україні.

63. Іслам на українських землях.

64. Іудаїзм на українських землях.

65. Караїзм на українських землях.

66. Вірменська апостольська церква в Україні.

67. Нові релігійні організації.

68. Іван Огієнко як релігійно-церковний діяч.

69. Особливості релігійного життя на Житомирщині.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ МАГІСТРАНТІВ

Бали за 100-бальною системою	Шкала ECTS	Бали за 5-ти бальною системою	Критерії оцінювання відповіді (теоретичні знання та уміння)
1	2	3	4
1-34	F	2 Незадовільно	Магістрант за допомогою викладача розпізнає приклади навчального матеріалу на елементарному рівні, однослівно («так» чи «ні») відповідає на конкретні запитання; потребує постійної консультації та контролю з боку викладача; за допомогою викладача намагається використати набуті знання.
35-59	FX	2 Незадовільно	Магістрант за допомогою викладача однослівно («так» чи «ні») відповідає на запитання, із помилками відтворює незначну частку питання у тому вигляді і у тій послідовності, у якій воно було розглянуте на лекції або консультації.
60-63	E	3 Задовільно	Магістрант володіє матеріалом на початковому рівні, значну частину матеріалу відтворює продуктивно: за допомогою викладача передає словами, близькими до тексту лекції, визначення термінів, понять тощо; частково відтворює текст підручника; у процесі відповіді допускає окремі відозміни навчальної інформації; ілюструє відповіді прикладами, що були наведені на консультації.
64-73	D	3 Задовільно	Магістрант за допомогою викладача дає правильне визначення окремих термінів та понять; відтворює всю тему або її основну частину, ілюструючи відповідь власними прикладами; у відповідях допускає незначні неточності; намагається застосувати окремі прийоми логічного мислення (порівняння, аналіз, узагальнення).

1	2	3	4
74-81	C	4 Добре	Магістрант володіє навчальною інформацією, без помилок відтворює зміст питання, наводячи власні приклади; правильно розкриває суть термінів та понять із дисципліни; уміє зіставляти, узагальнювати і систематизувати інформацію під керівництвом викладача; магістрант здатний застосовувати вивчений матеріал на рівні стандартних (типових) ситуацій.
82-89	B	4 Добре	Магістрант вільно володіє вивченим обсягом навчального матеріалу, наводить аргументи на підтвердження своїх думок, використовуючи матеріали власних спостережень та проведених досліджень; може за допомогою викладача відповідати на питання, що потребують знання кількох тем.
90-100	A	5 Відмінно	Магістрант вільно володіє темою, має ґрунтовні знання з дисципліни, висловлює власні думки, робить творчо обґрунтовані висновки, самостійно оцінює різні явища, висловлюючи особисту позицію щодо них; вільно відповідає на запитання, що потребують знання кількох тем; оцінює окремі нові факти, явища; судження логічні й обґрунтовані; магістрант узагальнює і систематизує матеріал у межах навчальної теми; виявляє творчі здібності, знаходить джерела інформації та самостійно використовує їх відповідно до цілей, які поставив викладач, свою відповідь ілюструє конкретними прикладами; уміє аналізувати і систематизувати матеріали власних досліджень.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

1. Абашина Н. С., Козак Д. Н., Синиця Є. В., Терпиловський Р. В. Давні слов'яни. Археологія та історія: навчальний посібник. Київ: Стародавній Світ, 2012. 366 с.
2. Абдуллаєва М. А. Духовно-релігійне життя греків Криму наприкінці XVIII – на початку XX ст. Київ: Інститут історії України НАН України, 2001. 132 с.
3. Андрусишин Б. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Директорії УНР). Київ: Либідь, 1997. 176 с.
4. Бабій М. Міжконфесійні конфлікти у контексті міжконфесійних ідентичностей. Релігія і нація в суспільному житті України і світу / За ред. Л. Филипович. Київ, 2006. С. 207–218.
5. Байдич В. Г. Римо-католицька церква в умовах радянської релігійної політики: український досвід (середина 1940-х – перша половина 1960-х років): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Кам'янець-Подільський, 2012. 219 с.
6. Балух В. Міжконфесійні конфлікти: причини, типологія і шляхи подолання. *Релігія та Соціум*. Чернівці, 2016. № 3–4. С. 122–130.
7. Берестейська унія. 350. Регенсбург, 1946. 12 с.
8. Беркгоф К. Чи було релігійне відродження в Україні під час нацистської окупації? *Український історичний журнал*. 2005. Вип. 3. С. 16–36.
9. Бондаренко В., Єленський В. Церква й українське суспільство: на новому етапі. *Людина і світ*. 1992. № 3. С. 19–23.
10. Бондаренко В. Релігійне життя в сучасній Україні: стан, тенденції та проблеми розвитку. *Людина і світ*. 2003. № 12. С. 36–39.
11. Бондарчук П. М. Релігійні течії в радянській Україні (середина 1940-х – середина 1980-х років). Історико-релігієзнавче дослідження. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. 268 с.
12. Бондарчук П. М., Даниленко В. М., Крупина В. О., Кубальський О. Н. Релігійна політика в Україні у 1960-х – 1980-х роках і сучасна практика міжконфесійних відносин. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. 210 с.
13. Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі. Київ: Наукова думка, 1988. 259 с.
14. Виговський Л. Церква як чинник формування і утвердження громадянського суспільства в Україні. *Релігійна свобода: Міжконфесійний діалог як складова становлення громадянського суспільства. Науковий*

щорічник. 2007. № 12. С. 23–27.

15.Владиченко Л. Д. Сучасний стан та динаміка розвитку релігійної мережі в Україні. *Філософський альманах*. 2012. № 8. С. 214–225.

16.Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. Київ: Світогляд, 2005. 741 с.

17.Ворон О. П., Ворон О. П. Становлення та функціонування Римо-католицької церкви в незалежній Україні (1991–2016 роки). Київ: Центр учбової літератури, 2018. 200 с.

18.Воронин О. Історичний шлях УАПЦ. Кенсінгтон: Воскресіння, 1992. 136 с.

19.Ганулич П. Міжконфесійний діалог – основа духовної консолідації українського суспільства. *Релігійна свобода: Міжконфесійний діалог як складова становлення громадянського суспільства. Науковий щорічник*. 2007. № 12. С. 17–19.

20.Голобуцький П. В. Запровадження християнства на Русі – правда і вигадки. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ: Політвидав України, 1987. 95 с.

21.Гордієнко Д., Клос В., Мицик Ю., Преловська І. Історія Української Православної Церкви. Харків: Фоліо, 2019. 244 с.

22.Гринько В. В. Велике Біле Братство як неорелігійний феномен. Київ, 1998. 87 с.

23.Грушевський М. С. З історії релігійної думки на Україні. Київ: Освіта, 1992. 191 с.

24.Діанова Н. М. Історія релігії та церкви в Україні. Навчальний посібник до спеціального курсу для студентів історичного факультету. Ч. 1: IX–XIX ст. Одеса: Астропринт, 2006. 104 с.

25.Державно-конфесійні відносини в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку / За ред. В. Д. Бондаренка, І. М. Мишака. Київ: Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. 518 с.

26.Дорошенко Д. Короткий нарис історії Християнської Церкви. Вінніпег, 1949. 102 с.

27.Дудар Н. П., Филипович Л. О. Новітні релігійні течії: український контекст (огляд, документи, переклади). Київ: Наукова думка, 2000. 132 с.

28.Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя: тотемна система в Австралії / Пер. з фр. Г. Філіпчук, З. Борисюк. Київ: Юніверс, 2002. 424 с.

29.Євдокимова Т. В. З історії взаємовідносин держави і церкви, політики і релігії в Україні. *Сторінки історії. Збірник наукових праць НТУУ «КПІ»*. 1999. Вип. 13. С. 65–78.

30.Єленський В. Діалог між християнами: труднощі й перспективи.

Знаки часу. До проблеми порозуміння між церквами. Київ: Сфера, 1999. С. 462–479.

31. Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. Париж, 1969. 283 с.

32. Здіорук С. Міжконфесійний діалог як інструмент реалізації права на свободу совісті. *Релігійна свобода: Міжконфесійний діалог як складова становлення громадянського суспільства. Науковий щорічник.* 2007. № 12. С. 13–17.

33. Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII. Київ: Наукова думка, 1966. 248 с.

34. Історія православної церкви в Україні: збірка наукових праць. Київ: Четверта хвиля, 1997. 292 с.

35. Історія релігії в Україні: навчальний посібник / За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ: Знання, КОО, 1999. 735 с.

36. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 1. Дохристиянські вірування. Прийняття християнства / За ред. Б. Лобовика. Київ, 1996. 383 с.

37. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 2. Українське православ'я / За ред. П. Яроцького. Київ, 1997. 373 с.

38. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 3. Православ'я в Україні / За ред. А. Колодного, В. Климова. Київ, 1999. 559 с.

39. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 4. Католицизм / За ред. П. Яроцького. Київ, 2001. 598 с.

40. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 5. Протестантизм в Україні / За ред. П. Яроцького. Київ, 2002. 424 с.

41. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 6. Пізній протестантизм в Україні / За ред. А. Колодного. Київ, Дрогобич, 2008. 632 с.

42. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 7. Релігійні меншини України / За ред. А. Колодного. Київ, 2011. 600 с.

43. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 8. Нові релігії України / За ред. А. Колодного. Київ, 2010. 828 с.

44. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 9. Релігія і Церква в історії української діаспори / За ред. А. Колодного. Київ, 2012. 906 с.

45. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 10. Релігія і Церква років незалежності України / За ред. А. Колодного. Дрогобич, 2003. 616 с.

46. Киридон А. Державно-церковні відносини в радянській Україні 1920–1930-х років: соціальний вимір. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки.* 2004. Вип. 12. С. 234–256.

47. Киричук О. С. Дослідження історії християнської Церкви в Х–XVII ст. на сторінках Наукового щорічника «Історія релігій в Україні» (2010

- 2020). *Науковий щорічник «Історія релігій в Україні»*. Львів, 2021. Вип. 31. С. 42–58.
48. Колодний А. М. Іслам в контексті політичних реалій Криму. *Українське релігієзнавство*. 2006. № 37. С. 136–162.
49. Колодний А. М. Основи релігієзнавства. Курс лекцій. Київ: Коло, 2006. 168 с.
50. Колодний А. М. Феномен релігії: природа, структура, функціональність, тенденції. Київ: Світ знань, 1999. 52 с.
51. Колодний А. Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників. Київ: Інтерсервіс, 2017. 739 с.
52. Колодний А. Україна в її релігійних виявах. Львів: СПОЛОМ, 2005. 336 с.
53. Конституція України. Суми: ФОП Соколик Б. В., 2009. 52 с.
54. Котляр М. Ф. Введення християнства в Київській Русі та його наслідки. Київ, 1985. 48 с.
55. Крижанівський О. П., Плохій С. М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: навчальний посібник. Кн. 3: кінець XVI – середина XIX століття. Київ: Либідь, 1994. 336 с.
56. Лебединцев Ф. Архімандрит Мельхіседек Значко-Яворський. Черкаси: Вид. Ю. Чабаненко, 2012. 58 с.
57. Липинський В. Релігія і Церква в історії України (Передрук статей з «Америки»). Філадельфія, 1925. 111 с.
58. Липківський В. Відродження Церкви в Україні 1917–1930. Торонто: Добра книжка, 1959. 335 с.
59. Лотоцький А. Хрест над Дніпром. Історичні оповідання про прийняття віри Христової на Україні. Київ: Центр учбової літератури, 2022. 64 с.
60. Любашенко В. І. Історія протестантизму в Україні. Курс лекцій. 2-ге вид. Київ: Поліс, 1995. 350 с.
61. Майдан і Церква. Хроніка подій та експертна оцінка / Ред. і упор. Л. О. Филипович, О. В. Горкуша. Київ: Самміт-Книга, 2014. 656 с.
62. Марчук В. Церковно-релігійне життя в Західноукраїнській Народній Республіці (1918–1919 рр.). *Історіографічні дослідження в Україні*. 2003. Вип. 13. С. 215–220.
63. Митрополит Іларіон. Українська Церква. Нариси з історії Української Православної Церкви. 2-ге вид. Вінніпег, 1982. 367 с.
64. Мулик-Луцик Ю. Нарис історії Української Православної Церкви. Ч. 1. Вінніпег, 1979. 181 с.
65. Мулик-Луцик Ю. Нарис історії Української Православної Церкви. Ч. 2. Вінніпег, 1979. 185 с.

66.Мякінченко І. О. Державно-конфесійні відносини в період незалежності України. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2018. Вип. 51. С. 81–86.

67.Нариси з історії та культури євреїв України / Упоряд. та ред. Л. Фінберг, В. Любченко. 3-тє вид. Київ: Дух і літера, 2009. 437 с.

68.Нічик В. М. Петро Могила в духовній історії України. Київ: Український центр духовної культури, 1997. 328 с.

69.Новак О. Ф. Християнство в Україні: нариси. Рівне: Ліста, 2003. 503 с.

70.Панченко П. П. Релігійні конфесії в Україні (40-і – початок 90-х рр.). Київ: Інститут історії України АН України, 1993. 49 с.

71.Релігієзнавство: предмет, структура, методологія / За ред. А. Колодного, Б. Лобовика. Київ, 1996. 240 с.

72.Релігійні ідентичності в їх сутності і конфесійних виявах: український контекст / За ред. А. Колодного, Л. Филипович, А. Арістової. Київ: УАР, 2021. 348 с.

73.Релігія – Світ – Україна: у 3 кн. Кн. 1. Релігія у світі культурно-цивілізаційного діалогу / За ред. А. Колодного, Л. Филипович. Київ: Українська асоціація релігієзнавців, 2010. 339 с.

74.Релігія – Світ – Україна: у 3 кн. Кн. 2. Міжконфесійні відносини поліконфесійної України / За ред. А. Колодного, Л. Филипович. Київ: Українська асоціація релігієзнавців, 2011. 371 с.

75.Релігія – Світ – Україна: у 3 кн. Кн. 3. Релігійні процеси в перспективі їх виявів / За ред. А. Колодного, Л. Филипович. Київ: Українська асоціація релігієзнавців, 2012. 550 с.

76.Ричка В. М. Церква Київської Русі (соціальний та етнокультурний аспект). Київ, 1997. 207 с.

77.Саган О. Державно-церковні відносини в Україні на сучасному етапі: об'єктивна необхідність змін моделей. *Релігійна свобода: Релігійне життя України і світу за умов свободи релігії і віросповідань. Науковий щорічник*. 2017. № 20. С. 39–44.

78.Скочилас І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус. Львів: Вид-во УКУ, 2010. 832 с.

79.Сліпий Й. Спомини / Ред. І. Дацько, М. Горяча. Львів – Рим: Видавництво УКУ, 2014. 608 с.

80.Стратонова Н. Двовір'я як феномен релігійної ідентичності Київської Русі. Наукові записки. Серія «Культурологія». 2011. Вип. 7. С. 294–302.

81.Теодорович І. Благодатність єпархії У.А.П.Ц. (Української Автоке-

фальної Православної Церкви). Регенсбург, 1947. 143 с.

82. Тимошенко Л. В. Берестейська унія 1596 р. Навчальний посібник. Дрогобич: Коло, 2004. 197 с.

83. Тимошик М. С. Іван Огієнко: «Як ти українець...». Київ: Парламентське видавництво, 2019. 528 с. (Серія «Політичні портрети»).

84. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст.: історичні нариси. Кн. 2 / Редкол. В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець та ін. Київ: Наукова думка, 2011. 943 с.

85. Україна. Закони. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». Київ: Парламентське видавництво, 1998. 23 с.

86. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. Київ: Либідь, 1991. 640 с.

87. Ульяновський В. І. Історія церкви та релігійної думки в Україні: навчальний посібник. Кн. 1: середина ХV – кінець ХVІ століття. Київ: Либідь, 1994. 256 с.

88. Федорів Ю. Історія церкви в Україні. Торонто, 1967. 364 с.

89. Чос В. Г. Історія Християнства в Україні. Сміла: Блискавиця, 2007. 101 с.

90. Шевченко О. М. Про підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату наприкінці ХVІІ ст. *Український історичний журнал*. 1994. № 1. С. 54–61.

91. Шептицький А. Пастирські послання. Т. 1. Львів: Вид-во «Апріорі», 2015. 1014 с.

92. Шеретюк Р., Стоколос Н. Трансформації релігійно-церковного життя в Галицько-Волинській Русі другої половини ХІІІ – першої половини ХV ст.: геополітичний контекст. Рівне: Волинські обереги, 2009. 272 с.

93. Щоткіна К. Хроніки Томосу. Харків: Віват, 2019. 304 с.

94. Юрисдикційний статус Київської православної митрополії у 1686 році: богослів'я, канонічне право та культурно-історичний контекст. Збірник доповідей наукової конференції. Київ, 2019. 127 с.

95. Якубович М. Іслам в Україні: історія і сучасність. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 264.

96. Kozelsky Mara. Religion and the crisis in Ukraine. *International Journal for the Study of the Christian Church*. 2014. Vol. 14, Is. 3. P. 219–241.

97. Plokhyy Serhii, Sysyn Frank E. Religion and Nation in Modern Ukraine. Canadian Institute of Ukrainian Studies, 2003. 232 p.

98. Wawrzzonek Michal. Religion and Politics in Ukraine. The Orthodox and Greek Catholic Churches as Elements of Ukraine's Political System. Cambridge Scholars Publishing, 2014. 235 p.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Арістова А. В. Релігійні конфлікти в сучасному світі: природа, вияви, шляхи врегулювання. Київ: НТУ, 2007. 336 с.
2. Бабенко Л. Л. Радянські органи державної безпеки в системі взаємовідносин держави і православної церкви в Україні (1918 – середина 1950-х рр.). Полтава: АСМІ, 2014. 553 с.
3. Баран В. Д. Давні слов'яни. Київ: Альтернативи, 1998. 336 с. (Україна крізь віки; т. 3).
4. Баран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.). Київ: Альтернативи, 1999. 304 с. (Україна крізь віки; т. 13).
5. Бондарчук П. М. Релігійність населення України у 40–80-х роках ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 381 с.
6. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950) / Переклад з англ. Н. Кочан. Львів: Видавництво УКУ, 2005. 268 с.
7. Брильов Д. В. Ісламський фактор в державно-конфесійній політиці України: внутрішньо- та зовнішньополітичний аспекти. *Державно-конфесійні відносини в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку*. Київ: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. С. 22–39.
8. Вишенський І. Вибрані твори. Київ: Дніпро, 1972. 129 с.
9. Войналович В. А., Кочан Н. І. Релігійний чинник етнополітичних процесів у Галичині: повоєнна радянська доба і сучасність. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 408 с.
10. Войналович В., Єленський В., Кирюшко М., Кочан Н., Рубльова Н. Релігійний чинник у процесах націє- та державотворення: досвід сучасної України. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 272 с.
11. Войтович В. М. Українська міфологія. Київ: Либідь, 2002. 664 с.
12. Высоцкий С. А. Средневековые надписи Софии Киевской (По материалам граффити XI–XVII вв.). Киев: Наукова думка, 1976. 455 с.
13. Гаюк І. Ілюстрована енциклопедія вірменської культури в Україні. Т. 1. Львів: Афіша, 2012. 980 с.
14. Голик Р. Й. Віра як зброя: війна та релігія в культурній пам'яті ХХ – початку ХХІ ст. *Науковий щорічник «Історія релігій в Україні»*. Львів, 2022. Вип. 32. С. 51–63.

15. Головащенко С. І. Історія християнства: курс лекцій: навчальний посібник. Київ: Либідь, 1999. 352 с.
16. Голуб А. П. Світоглядні парадигми Київської Русі: феномен двовір'я: дис. ... канд. філософ. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії». Київ, 1994. 130 с.
17. Горбаченко Т. Г. Вплив християнства на становлення писемної культури Русі-України: релігієзнавчо-філософський аспект. Київ: Академія, 2001. 272 с.
18. Горкуша О. Міжконфесійний діалог в сучасній Україні: спонуки, умови, мета, суб'єкти, рівні порозуміння. *Українське релігієзнавство*. 2017. № 83. С. 45–60.
19. Горкуша О., Филипович Л. Геополітичний українсько-російський конфлікт: реакція українських церков. *Українське релігієзнавство*. 2016. № 79. С. 6–17.
20. Гриценко О. Президенти і пам'ять. Політика пам'яті президентів України (1994–2014): підґрунтя, послання, реалізація, результати. Київ: К.І.С., 2017. 1136 с.
21. Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI – перша половина XVII ст.). Київ: ПП Сергійчук М. І., 2008. 882 с.
22. Дулуман Є. К. Релігія як соціально-історичний феномен. Київ: Наукова думка, 1974. 264 с.
23. Екуменізм і проблеми міжконфесійних відносин в Україні / За заг. ред. А. Колодного, П. Яроцького, О. Сагана. Київ: Гносис, 2001. 278 с.
24. Єленський В. Є. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. 420 с.
25. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2003. № 2 (Спеціальний випуск: влада і костел в радянській Україні, 1919–1937 рр.: Римо-католицька церква під репресивним тиском тоталітаризму). 507 с.
26. Зайцев О., Беген О., Стефанів В. Націоналізм і релігія. Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки). Львів: Видавництво УКУ, 2011. 384 с.
27. Заснування Софійського собору в Києві: проблеми нових датуваль. Матеріали Круглого столу. Київ, 2010. 120 с.
28. Здіорук С. І. Суспільно-релігійні відносини: виклики XXI століття. Київ: Знання України, 2005. 552 с.
29. Історія України в особах. Литовсько-польська доба. Київ: Україна, 1997. 272 с.
30. Калашніков В. Г. Словник термінів релігієзнавства. Житомир, 2007.

300 с.

31.Калашніков В. Г., Кашпіровський А. М. Релігієзнавство. Курс лекцій. Житомир, 2003. 256 с.

32.Карпов П. Поширення протестантизму в Україні: основні етапи становлення. *Релігія та Соціум*. 2017. № 2. С. 141–147.

33.Киридон А. М. Держава – церква – суспільство: інверсна трансформація в Україні. Рівне: РІС КСУ, 2011. 216 с.

34.Киридон А. М. Релігійно-церковне життя в період Гетьманату: проблемне поле взаємодії. *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 7. С. 252–259.

35.Кислашко О. П., Кислашко Я. О. Православні свята та народні звичаї. Київ: Грамота, 2003. 152 с.

36.Кислюк К. В., Кучер О. М. Релігієзнавство. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: Кондор, 2004. 646 с.

37.Кісь Н. Д. До питання про «спадщину київського християнства Володимирового хрещення». Греко-католики та ідея об'єднання українських церков. *Науковий щорічник «Історія релігій в Україні»*. Львів, 2020. Вип. 30. С. 151–157.

38.Климончук О. Любомир Гузар. Харків: Фоліо, 2019. 128 с.

39.Кобетяк А., Соколовський О. Боротьба світових релігійних центрів за політичний вплив на міжнародній арені. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2022. Вип. 43. С. 275–281

40.Козюба В. К. Церква Богородиці Десятинна в Києві (короткий історичний нарис). *Український історичний журнал*. 2014. № 3. С. 116–127.

41.Кондратьєва І. В. Вірменська Апостольська Церква у конфесіональному полі Руської Православної Церкви. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія*. 2010. Вип. 100. С. 15–19.

42.Косик В. Про шляхи розвитку церкви в Україні й Росії (XI–XVI ст.). *Український історичний журнал*. 1993. № 3. С. 76–85.

43.Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь. Київ: Альтернативи, 1998. 336 с. (Україна крізь віки; т. 5).

44.Котовська О. Феномен двовір'я в українській філософській традиції. *Вісник національного університету «Львівська політехніка». Філософські науки*. Львів, 2006. № 550. С.101–107.

45.Кримські татари: історія і сучасність. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 13–14 травня 1994 р.). Київ, 1995. 234 с.

46.Крип'якевич І. Історичні проходи по Львові. Львів: Каменярь, 1991. 167 с.

47.Лапін П. В. Огляд діяльності Церков та релігійних організацій щодо протидії ВІЛ/СНІДу в Україні. *Участь Церков та релігійних організацій у боротьбі з поширенням епідемії ВІЛ/СНІДу та роботі з людьми, що живуть з ВІЛ/СНІДом: міжконфесійний збірник*. Київ, 2008. С. 14–23.

48.Латигіна Н. А. Іслам: шлях крізь століття. Київ: Київський національний торговельно-економічний університет, 2016. 360 с.

49.Лубський В. І., Горбаченко Т. Г., Лубська М. В., Яковенко А. І. Релігієзнавство. Підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 448 с.

50.Любчук В. Міжконфесійна співпраця християнських церков в умовах становлення громадянського суспільства. *Релігійна свобода: Міжконфесійний діалог як складова становлення громадянського суспільства. Науковий щорічник*. 2007. № 12. С. 59–61.

51.Митрополит Іларіон. Приєднання церкви української до московської в 1686 році. 5-те вид., доп. Вінніпег, 1948. 70 с.

52.Морозовський Р. Ю. Тотеми давніх українців. *Буття українців: матеріали науково-практичної конференції-презентації*. Київ: Сталь, 2005. С. 115–117.

53.Мякінченко І. Міжконфесійні об'єднання в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. Вінниця, 2019. Вип. 28. С. 40–45.

54.Назарко І. Святий Володимир Великий, володар і христитель Руси. Оттава, 1951. 294 с.

55.Нетеса С. В. До питання про діяльність мусульманських національно-культурних товариств на території незалежної України. *Східний світ*. 2005. № 2. С. 50–58.

56.Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. Нью-Йорк, 1960. 408 с.

57.Онищук С. Формування партнерської моделі державно-церковних відносин в Україні: теоретичні та практичні засади. *Ефективність державного управління. Збірник наукових праць*. 2015. Вип. 42. С. 61–67.

58.Орлова М. Л., Редіна С. С., Ярмоменко С. Г. Ресурси етнічного туризму України, пов'язані з вірменським народом. *Культура народів Причорномор'я*. 2014. № 267. С. 98–104.

59.Основні документи Берестейської унії: наукові зошити. Львів: Свічадо, 1996. 89 с.

60.Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010–2018 рр. (інформаційні матеріали). Київ, 2018. 78 с.

- 61.Палінчак М. М., Лешанич М. М. Мережа релігійних організацій в Україні: стан та перспективи розвитку. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 55. С. 205–214.
- 62.Пашук А. Філософський світогляд Івана Франка. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 432 с.
- 63.Підкова І., Шуст Р. Довідник з історії України. Київ: Генеза, 1993. 230 с.
- 64.Пірен М. І. Соціологія релігії. Підручник. Київ: Видавничий дім «Персонал», 2008. 344 с.
- 65.Плохій С. М. Наливайкова віра. Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. Київ: Критика, 2006. 495 с.
- 66.Полонська-Василенко Н. Київ часів Володимира та Ярослава. Прага: Видавництво Юрія Тищенка, 1944. 65 с.
- 67.Релігієзнавчий словник / Ред. А. Колодний, Б. Лобовик. Київ: Четверта хвиля, 1996. 392 с.
- 68.Релігія в житті українського народу. Збірник матеріалів Наукової Конференції у Рокка ді Папа. Спільне видання НТШ, УБНТ, УВАН, УВУ на пошану Блаженнішого Верховного Архиєпископа Кардинала Йосифа Сліпого, Почесного та Дійсного Члена НТШ у 75-ліття народин та 50-ліття священства. Мюнхен – Рим – Париж, 1966. 222 с. (Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Т. 181).
- 69.Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості / Упоряд. А. Колодний, О. Саган. 3-тє вид. Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. 448 с.
- 70.Рубльов О. С., Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. Київ: Альтернативи, 1999. 320 с. (Україна крізь віки; т. 10).
- 71.Русина О. В. Україна під татарами і Литвою. Київ: Альтернативи, 1998. 320 с. (Україна крізь віки; т. 6).
- 72.Сапеляк А. Митрополит Андрей Шептицький. Дар Бога Україні. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2016. 96 с.
- 73.Сарбей В. Г. Національне відродження України. Київ: Альтернативи, 1999. 336 с. (Україна крізь віки; т. 9).
- 74.Сас П. Петро Конашевич-Сагайдачний: Чесний лицар. Київ: Парламентське видавництво, 2020. 560 с.
- 75.Свобода віросповідання під прицілом: російський терор на окупованих територіях Східної України. Аналітична доповідь про ситуацію зі свободою віросповідання на окремих територіях Донецької та Луганської областей Східної України, тимчасово окупованих Російською Федерацією. Київ, 2018. 21 с.

76.Семергей Н. В. Релігійно-церковний вимір українського національно-культурного відродження 1917–1921 років: концептуалізація наративу сучасної історіографії. *Грані*. 2018. Т. 21, № 7. С. 63–69.

77.Сергійчук В. Українські державники: Андрей Шептицький. Вишгород: ПП Сергійчук М. І., 2015. 440 с.

78.Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція (1648–1676 рр.). Київ: Альтернативи, 1999. 352 с. (Україна крізь віки; т. 7)

79.Соколовський О. Л. Міжконфесійні інтенції в сучасному релігійному поступі України. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія: філософські науки*. Житомир, 2022. Вип. 2. С. 27– 36.

80.Стельникович С. В. Житомирсько-Вінницький регіон в умовах нацистської окупації (1941–1944 рр.). Житомир, 2015. 592 с.

81.Толочко О. П., Толочко П. П. Київська Русь. Київ: Альтернативи, 1998. 352 с. (Україна крізь віки; т. 4).

82.Україна релігійна. Колективна монографія. Кн. 1: Стан релігійного життя України. Київ, 2008. 436 с.

83.Україна релігійна. Колективна монографія. Кн. 2: Прогнози релігійних процесів України. Київ, 2008. 341 с.

84.Уляновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків. Київ: Видавничий дім «Простір», 2012. 1370 с.

85.Феномен Петра Могили: біографія, діяльність, позиція / Відп. ред. В. Климов. Київ: Дніпро, 1996. 267 с.

86.Филипович Л. О., Владиченко Л. Д. Місце і роль України в геополітичному переформатуванні світу: релігієзнавчі аспекти. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2022. Вип. 2, Т. 1. С. 169–185.

87.Церква, суспільство, держава у протистоянні викликам і загрозам сьогодення (інформаційні матеріали). Київ, 2017. 48 с.

88.Шевченко В. В. Православно-католицька полеміка та проблеми унійності в житті Руси-України доберестейського періоду. Київ: Преса України, 2002. 416 с.

89.Шуба О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України: політологічний аналіз. Київ: Криниця, 1999. 323 с.

90.Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. Київ: Критика, 2002. 416 с.

91.Ятченко В. Ф. Український шаманізм. Київ: Міленіум, 2011. 216 с.

92.Krawchuk Andrii, Bremer Thomson. Churches in the Ukrainian Crisis. Springer International Publishing AG, 2016. 225 p.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Апостольська Нунціатура в Україні. URL: <https://nunciaturekyiv.org>
2. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. URL: <http://www.vrciro.org.ua/ua/>
3. Всеукраїнський Союз церков євангельських християн-баптистів. URL: <https://www.baptyst.com/#>
4. Духовне управління мусульман України «УММА». URL: <https://umma.in.ua/ua>
5. Духовний фронт України. URL: <https://df.news/>
6. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>
7. Інститут релігійної свободи. URL: <https://irs.in.ua>
8. Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. URL: <https://www.filosof.com.ua>
9. Капеланство.info. URL: <https://kapelanstvo.info/>
10. Карітас України. URL: <https://caritas.ua/>
11. Львівське крайове ставропігієне братство святого апостола Андрія Первозваного. URL: <https://stavropigia.lviv.ua>
12. Міністерство культури та інформаційної політики України. URL: <https://mkp.gov.ua/>
13. Національний заповідник «Софія Київська». URL: <https://st-sophia.org.ua/uk/golovna/>
14. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/>
15. Національний музей історії України. URL: <https://nmiu.org/>
16. Православна Церква України. URL: <https://www.pomisna.info/uk/>
17. Релігійно-інформаційна служба України. URL: <https://risu.org.ua>
18. Релігія в Україні. URL: <https://www.religion.in.ua/>
19. Свідки Єгови. URL: <https://www.jw.org/uk/>
20. Українська Греко-Католицька Церква. URL: <https://ugcc.ua/>
21. Українська Православна Церква [Московський патріархат]. URL: <http://orthodox.org.ua>
22. Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/>
23. The Ecumenical Patriarchate. URL: <https://www.patriarchate.org>
24. The Holy See. URL: <http://w2.vatican.va/content/vatican/en.html>
25. The World Council of Churches. URL: <https://www.oikoumene.org/en>

ДОДАТОК

Патріарший і Синодальний Томос надання автокефального церковного устрою Православній Церкві в Україні

[джерело: <https://web.archive.org/web/20190810213625/>

[https://www.patriarchate.org/announcements/-/asset_publisher/MF6geT6kmaDE/content/patriarchikos-kai-synodikos-tomos-choregeseos-autokephalou-ekklesiastikou-kathestotos-eis-ten-en-oukrania-i-orthodoxon-ekklesian?_101_INSTANCE_MF6geT6kmaDE_languageId=uk_UA\]](https://www.patriarchate.org/announcements/-/asset_publisher/MF6geT6kmaDE/content/patriarchikos-kai-synodikos-tomos-choregeseos-autokephalou-ekklesiastikou-kathestotos-eis-ten-en-oukrania-i-orthodoxon-ekklesian?_101_INSTANCE_MF6geT6kmaDE_languageId=uk_UA)

Варфоломій, милістю Божою Архієпископ Константинополя, Нового Риму і Вселенський Патріарх.

«Ви приступили до гори Сіонської... і до Церкви первородних» (Євр. 12:22-23), блаженний серед народів Апостол Павло говорить усім вірним; і дійсно, Церква є горою, тому міцною і стійкою, непорушною та непохитною. Хоча одним стадом та одним тілом Христовим є і називається Церквою Божою, яка повсюди має сповідання православної віри, спільність в таїнствах у Дусі Святому та непорушність апостольського спадкоємства та канонічного порядку, але ще від апостольських часів складається з Церков, розташованих по місцях і країнах, внутрішньо самоврядованих власними пастирями та вчителями, і служителями Євангелія Христового, тобто кожного місця єпископами, з причин не лише історичного значення міст і країн у світі, але й внаслідок особливих пастирських потреб у них.

Отож, оскільки благочестива та Богом бережена земля України укріплена та звеличена вищим промислом та отримала свою повну політичну незалежність, державні та церковні керівники якої вже тридцять років палко просять її церковного самоврядування та пліч-о-пліч з народом й суголосно з давніми його проханнями, свого часу зверненими до святішого Апостольського Константинопольського Престолу, котрий за багатовіковим канонічним переданням зобов'язаний турбуватися про Святі православні Церкви, які мають в цьому потребу, а найдужче про ті, які від початку з ним зв'язані канонічними узами, як-от історична Митрополія Київська, – то наша Мірність з Преосвященними при нас Митрополитами та всечесними, улюбленими в Святому Дусі братами та співслужителями, з обов'язку турботи Великої Христової Церкви за Православний світ, для зцілення постійно загрожуючих розколів та розділів у помісних Церквах, однодумно визначаємо та проголошуємо, щоб уся Православна Церква, що знаходиться в межах політично сформованої та цілковито незалежної держави України

разом із Священними Митрополіями, Архієпископіями, Єпископіями, монастирями, парафіями та всіма в них церковними установами, котра знаходиться під покровом Засновника Єдиної, Святої, Соборної і Апостольської Церкви Боголюдини Господа і Спасителя нашого Ісуса Христа, існувала віднині канонічно автокефальною, незалежною та самоврядованою, маючи Першого в церковних справах і визнаючи кожного канонічного її Предстоятеля, який носить титул «Блаженніший Митрополит Київський і Всієї України», – не допускається якогось доповнення чи віднімання від його титулу без дозволу Константинопольської Церкви, – який є головою Святішого Синоду, котрий щороку скликається з Архієреїв, запрошуваних почергово за їхнім старшинством, з числа тих, що мають єпархії в географічних межах України. Таким чином управлятимуться справи Церкви в цій країні, як проголошують божественні та святі Канони, вільно й у Святому Дусі, та безперешкодно, без будь-якого іншого зовнішнього впливу.

До того ж, цим підписаним Патріаршим і Синодальним Томосом ми визнаємо та проголошуємо встановлену в межах території України Автокефальну Церкву нашою духовною донькою та закликаємо всі світові Православні Церкви визнавати її як сестру та згадувати під іменем «Святіша Церква України», як таку, що має своєю кафедрою історичне місто Київ, не може ставити єпископів чи засновувати парафії за межами держави; вже існуючі відтепер підкоряються, згідно з порядком, Вселенському Престолу, який має канонічні повноваження в Діаспорі, бо юрисдикція цієї Церкви обмежується територією Української Держави.

І ми надаємо їй привілеї та всі суверенні права, належні автокефальній церковній Владі, так що відтепер Митрополит Київський і Всієї України, здійснюючи богослужіння, поминає «Усіх Єпископів Православних», а сонм найсвятіших Архієреїв при ньому поминає його ім'я як Першого та Предстоятеля Найсвятішої Церкви в Україні. Те, що стосується внутрішнього церковного управління, розглядається, судиться та визначається виключно ним і Священним Синодом, слідуючи євангельському та іншому вченню, згідно зі священним Переданням і шанованими канонічними постановами нашої Святої Православної Церкви, і настановою 6-го канону І Нікейського Вселенського Собору, який визначає, що «якщо ж при спільному голосуванні всіх, яке буде справедливим і згідно церковного канону, двоє чи троє через власну схильність до суперечок будуть [це] заперечувати, то нехай має силу рішення більшості». до того ж зберігається право всіх архієреїв та іншого духовенства на апеляційне звернення до Вселенського Патріарха, який має канонічну відповідальність приймати безапеляційні

судові рішення для єпископів та іншого духовенства помісних Церков, згідно з 9-м і 17-м священними канонами IV Халкідонського Вселенського Собору.

Прояснюємо до вище сказаного, що Автокефальна Церква в Україні визнає головою Святіший Апостольський і Патріарший Вселенський Престол, як і інші Патріархи та Предстоятелі, та має разом з іншими канонічними обов'язками та відповідальностями насамперед збереження нашої Православної Віри неушкодженою та канонічної єдності та спілкування з Вселенським Патріархатом й іншими помісними Православними Церквами непорушними. І до цього, Митрополит Київський і Всієї України, як і Архієреї Найсвятішої Церкви України, обираються віднині відповідно до належних положень божественних і священних Канонів і згідно з відповідними положеннями її Статуту, які мають в усьому обов'язково відповідати положенням цього Патріаршого і Синодального Томосу. Усі архієреї зобов'язані турбуватися, щоб боголюбно пасти народ Божий, провадячи в страху Божому мир і згоду в країні та в своїй Церкві.

Але щоб в усьому перебував не применшений зв'язок духовної єдності та спілкування святих Божих Церков, бо ми навчилися «зберігати єдність духа в союзі миру» (Еф. 4:3), то кожний Блаженніший Митрополит Київський і Всієї України повинен поминати за давніми Переданнями святих Отців наших Вселенського Патріарха, Блаженніших Патріархів та інших Предстоятелів помісних Православних Церков, у ряду Диптихів, згідно з канонічним порядком, отримавши своє місце після Предстоятеля Церкви Чехії і Словачії в священних Диптихах і на церковних зібраннях. Таким чином, Православна Церква в Україні, через свого Першого чи канонічного місцеблюстителя Київського Престолу, зобов'язана брати участь стосовно важливих канонічних, догматичних та інших питань у між-православних нарадах, які збираються час від часу, за священним звичаєм, від початків усталеним Отцями. Перший же, настановлений, зобов'язаний обов'язково посилати необхідні належні Мирні Грамоти до Вселенського Патріарха та до інших Предстоятелів, і сам має право від них отримувати, починаючи свої мирні поїздки від Першопрестольної Церкви Константинополя за звичаями, отримуючи від неї і Святе Миро, для вияву духовної єдності з нею. Для вирішення значних питань церковного, догматичного та канонічного характеру слід Блаженнішому митрополиту Київському і всієї України від імені Священного Синоду своєї Церкви звертатися до нашого Святішого Патріаршого і Вселенського Престолу, прагнучи від нього авторитетної думки та твердого взаєморозуміння, причому права Вселенського Престолу на Екзархат в Україні та священні ставропігії збері-

гаються неприменшеними.

Отже, на всіх цих умовах наша Свята Христова Велика Церква благословляє та проголошує Православну Церкву в Україні Автокефальною та щедро закликає на Ієрархію на Українській землі, непорочний клір і благочестивий народ її, з невичерпного скарбу Святого Духа, божественні дари, молячись, щоб Перший і Великий Архієрей Ісус Христос, заступництвом всенепорочної і всеблагословенної Владичиці нашої Богородиці і пріснодіви Марії, святого славного і рівноапостольного князя Володимира і святої славної княгині Ольги, преподобних і богоносних Отців наших, подвижників і монахів Києво-Печерської Лаври та інших монастирів, укріпив назавжди її в тілі Єдиної, Святої, Соборної і Апостольської Церкви таким чином захищену Автокефальну Церкву України і подав їй благостояння, єдність, мир і зростання, на славу Його і Отця і Святого Духа.

Таким чином, таке вирішене та розсуджене і в радості сповіщене вам від шанованого Центру Православ'я було соборно затверджено, для постійного збереження видається цей Патріарший і Синодальний Томос, написаний і підписаний в Кодексі нашої Великої Христової Константинопольської Церкви, вручений в точній і ідентичній копії Блаженнішому Предстоятелю Святішої Церкви України, кір Єпіфанію та його високопревосходительству, Президенту країни пану Петру Порошенку, для вічного доказу та постійного представлення.

Року дві тисячі дев'ятнадцятого, місяця січня, 6 числа, індікціона 12.

† Вселенський Патріарх Варфоломій, в Христі Бозі вирішує
† митрополит Вріульський Пантелеймон,
† митрополит Італійський і Мальтійський Геннадій
† митрополит Германський Августин
† митрополит Транупольський Герман
† митрополит Нью-Джерський Євангел
† митрополит Родоський Кирилл
† митрополит Ретімнський і Авлопотамський Євгеній
† митрополит Корейський Амвросій
† митрополит Сингапурський Контантин
† митрополит Австрійський Арсеній
† митрополит Сімський Хризостом
† митрополит Чиказький Нафанаїл

Навчальне видання

Стельникович Сергій Володимирович

Методичні рекомендації
до семінарських занять з освітньої компоненти

«Історико-релігійні студії»

Для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 032 Історія та археологія

В авторській редакції

Надруковано з оригінал-макета автора

Підписано до друку 27.01.2023 р. Формат 60х84/16.
Умов. друк. арк. 2,7. Гарнітура Times New Roman.
Друк різнографічний. Наклад 25 прим.